

Ա. ՄՈՒՐՎԱԼՅԱՆ
Ֆիլ. գիտ. բեկնածու

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲԱՅԱՊԱՆՅՆԵՐԸ

(Ստուգաբանական համառոտ ակնարկ)¹

Բովանդակություն՝ § 1. Ընդհանուր ծանոթություններ. § 2. Ատ-ի, աւ-ի, տ-ի հոգնակի բառածանցները և նրանց առումները. § 3. Հոգնակի բառածանցները քարթվելական լեզուներում՝ հայերենի համեմատ և վրաց. քա- (դա-ի) նախադասմանիկը. § 4. Ատ-ի, -աւ-ի, -տ-ի բառածանցների ձևա-իմաստային համարժեքները վրացերենում. § 5. -Ար-այ հոգնակի բառածանցը՝ համազոր -աւ-ի հոգնածանցին. § 6. -Ար հոգնածանցի այլոց հետ միացումը, նրա դրափոխությունն ու ալլակերպումները՝ որ > ր > ա || լ || շ՝ բայի մեջ. § 7. -Ար և -տ հոգնակին զիլ և կար բառաձևերում. § 8. -Արի > վի > վ հոգնակին բայի մեջ արդեա կրկնակրավորակերպ՝ հիմնականում երկուսի փոխարարելից՝ ածանց. § 9. -Ք և -ի-կ հոգնակներն իրար համազոր բառածանցներ, և -Ա-ի հոգնակին. § 10. Ձ > ս հետքերը ինտենսիվության բառածանց. § 11. Ան, եմ հան երբեմնի հոգնակներն այսօր. § 12. Ամփոփում:

§ 1. Ընդհանուր ծանոթություններ. Ն. Մառը իր ժամանակին, ինչպես հայտնի է, հակադրվելով հնդեւրոպաբանությանը՝ ապացուցում է, որ հայերենը մաքուր հնդեւրոպական լեզու չէ՝ նա, որպես խառը լեզու, բաղմամբիվ ընդհանրություններ ունի տեղական լեզուների հետ: Այդ ընդհանրությունները գալիս են հնադույն շրջաններից, այսպես ասած՝ նախա-արիական (հարեւ. թական) լեզուներից: Շատ ընդհանրություններ հնարավոր չէ՝ պարզել, թե ո՞ր լեզվից որին են անցած, օր.՝ հայերենից են քարթվելական լեզուներին անցած, թե, ընդհակառակն, քարթվելական լեզուներից հայերենին: Պարզ ասած՝ դրանք այնպիսի ընդհանրություններ են, որոնք մի կողմից խաչավորված լինելով հայերենի նախա-արիական լեզվաշերտին՝ անցել են արիա-

1 Զեկուցված է 1944 թ. դեկտեմբերի 23-ին Երևանի Մոլոտովի անվան Պետ. Համալսարանի Ն. Մառի անվան կարճնեաի կազմակերպած գիտական սեսիային՝ նվիրված Ն. Մառի ծննդյան 80-և մահվան 10-ամյակին:

կան հայերենին, և մյուս կողմից՝ խաչավորված լինելով նաև ստեղական լեզուներին՝ պահպանված են այսօր, օր՝ քարթվելակտե լեզուներում: Այսպիսով, դրանք ոչ թե փոխառություններ են, ինչպես հակված են ոմանք ամեն ինչ փոխառություններով բացատրել, այլ ուղղակի լեզվական ընդհանրություններ ու աղ-գակցություններ, որ պահպանված են հայոց ու վրաց լեզուներում՝ ինչպես ընդհանուր բառերով ու բառարմատներով, այն-պես էլ միեևույն ծագում ունեցող մասնիկներով, ածանցներով, հոլովանիշներով և այլն:

Հայոց բազմաթիվ լեզվատարբերի ճիշտ լուսաբանման գաղտ-նիքների բանալին Ն. Մառը տալիս է բոլոր նրանց, ովքեր զբաղվում են լեզվի նոր ուսմունքով, լեզվի նոր պատմությամբ, հայ-վրացադիտությամբ: Այդ բանալիով միայն հնարավոր է բանալ հայոց լեզվի շատ դադտնիքները և թափանցել նրանց խորքերը, տեսնել լեզվի մեջ ձևա-իմաստային այն բազմազան անցումները, ձևա-բովանդակական այն անընդհատ շարժումը, որի ընթացքում հաճախ հոգնակի մասնիկները դադարում են այլևս հոգնակի մասնիկներ լինելուց և իրենց մեջ զարգացնելով երկրորդական հատկանիշ ցույց տվող իմաստը՝ ի վերջո հան-գում են իրենց հիմնական-առարկայական իմաստի բացառ-մանը. սա է ահա լեզվի ստեղծագործական տարերքը, առանց որի դժվար է լեզուն պատկերացնել, առանց որի լեզուն դժվար թե գոյություն ունենա:

Մենք այստեղ քննության ենք առնում հիմնականում հա-յերենի բայածանցները: Ընդհանրապես հայերեն ասելով՝ մենք հասկանում ենք զբառաբեր, միջին հայերենը, արդի բարբառ-ները և հայոց նոր գրական լեզուները՝ արևելյան և արևմտյան: Սրանց նախատիպերը, իրենց հերթին, առանձին լեզուներ են հղել: Նախահայկական բազմաթիվ լեզուների իրար մոտեցման, խաչավորման ու միավորման ուղիով՝ դարերի ընթացքում, ինչ-պես հայտնի է, ստացվել են մեր արդի բարբառներն ու գրա-կան հին ու նոր լեզուները: Սրանք, չնայած իրար մոտեցման, դեռ այսօր էլ իրենց մեջ, այս կամ այն չափով, պահում են մարդկային մտածողության հնագույն գանձեր, լեզվական այն վերապրուկները, որոնք գրական բառաձևերում կամ բոլորովին չեն մնացել, կամ էլ, եթե մնացել են, համեմատաբար շատ նվաղ չափով (խսկ այդ նվաղ չափը սովորաբար ակնբախ չի դարձնում լեզվական այս կամ այն երևույթը նկատել):

Ահա թե ինչու, առաջիկա, իմ այս փոքրիկ ու համառոտ ուսումնասիրութիւնը հայոց գրական լեզուների հետ միասին հաշվի է առնում նաեւ բարբառները¹—այդ երբեմնի նախահայկական ատանձին լեզուները:

Իմ այս ուսումնասիրութեան վերնագրից էլ երևում է, որ քննութեան ենթակա են հայերենի բայական ածանցները: Սրանք, իրենց հերթին, այսպես կոչված կերպածանցներ են, որոնք ածանցվելով բայածներին առաջ են բերում նրանց մեջ իմաստի տարբեր երանգավորումներ կամ գործողութեան կատարման կերպերը:

Այլ կերպ ասած, բայի արտահայտած գործողութեան տարբեր առումները կամ կերպերը հիմնականում դրսևորվում են կերպածանցների. կամ ընդհանրապես բայածանցների միջոցով, որոնց ծագումն ու ստուգաբանութիւնը, իմ կարծիքով, անմիջականորեն կապված են սերտ կերպով անունների հոգնակի մասնիկների հետ: Այս պատճառով էլ անհրաժեշտ եմ գտնում առաջուց մի փոքրիկ ծանուցում տալ վերջիններս, այսինքն՝ անունների հոգնակի մասնիկների մասին:

Անունների հոգնակի մասնիկները, այս կամ այն չափով և այս կամ այն կապակցութեամբ, լուսաբանված են հայագիտութեամբ զբաղվող ինչպես արդարական, այնպես էլ սովետական և նախասովետական գիտնականների կատարած աշխատք ու ուսումնասիրութիւնների մեջ: Հաստ այդ ուսումնասիրութիւնների՝ հայերենը, օր. գրաբարը, բացի հիմնական հոգնակի կազմող -ի մասնիկից, ունեցել է նաև երկրորդական, ոչ տարածված, տարբեր հոգնակերտ մասնիկներ. դրանցից են, օր., -այք՝ կան-այք, տիկն-այք, իշխան-այք..., -ան և -անք՝ ձի-ան, իշ-ան... նու-անք, Մարիամ-անք..., -եան և -եանք՝ զր-եան, եպիսկոպոս-եան, զօրադլի-եան...

¹ Իսկ բարբառներից անհրաժեշտ բառաձևերը վկայակոչելիս գլխավորապես օգտագործում եմ, բայց իր տեղում չեմ նշում, Ս. Ամատունու և Հ. Ամառյանի բառարանները (Ս. Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, Վաղարշապատ, 1912. Հ. Ամատունի, Հայերեն գովառ. բառար. Թիֆլ. 1913 և Վերմատ. բառարանի՝ գովառ. ձևերը), որոնք այդ ձևերի անսպառ աղբյուր են: Այնուհետև սրբ. կողմից բառաձևեր տեղ-տեղ բերում եմ նաև հետևյալ աշխատութիւններից՝ 1. Այտընեմ, Քննակ. քերական. աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի. Վիեննա, 1866. 2. Գաղտնեմ, Եվդոկիոյ հայոց գովառաբարբառը. Վիեննա, 1899. 3. Գալիլեյեմ, Ակնա գովառաբարբառը և արդի հայերեն լեզուն, Վիեննա, 1912. 4. Հ. Ամառյան՝ ա. Քննակ. Ագուլիսի բարբառի. Յրևան, 1935, բ. Քննակ. Նոր-Ջուղայի բարբառի, Երևան, 1940 և այլն, և այլն:

կապձ-հանք, Յովհան-հանք..., -ամի՛ ադատ-անի, արժու-անի, արժու-
-անի..., -հար և -հարք՛ վան-հար, վարժ-հար, բան-հար... իշ-հարք,
բերդ-հարք..., -նեար՛ բարձկ-նեար, նաւկ-նեար, քաղաքկ-նեար...,
-որայ և -որայք՛ կալ-որայ, վան-որայ... դաշտ-որայք..., -որեայ՛
արտ-որեայ, վան-որեայ..., -ուտի և -տի՛ ոսկր-ոտի, փոր-ոտի...
ձանկ-տի, ծակ-տի...

Սրանց պետք է ավելացնել միջին հայերենից վաղուց ար-
դեն հայտնի եղած նաև հետևյալ հոգնակի մասնիկները՝ -նի՛
ժանջր-նի, պաճո-նի, հայրապետ-նի..., -ուի՛ աչ-ուի, ոտ-ուի, դո-
-ուի..., -ստամ՛ տեղի-ստան, այդի-ստան, ծառա-ստան..., եր՛ արտ-
-եր, աման-եր, բժշկ-եր..., այլ նաև մեր աշխարհագրի՛ -նեք
հոգնակին, օր՛ սեղան-ներ, երկր-ներ, քաղաք-ներ... և այլն՝

Հիշյալ հոգնակի մասնիկները, մանավանդ ժողովրդական
լեզուներում, հաճախ միանում են իրար տարբեր հաջորդակա-
նությամբ ու քանակով և ստեղծում բաղադրյալ հոգնակիներ,
որոնցից մի քանիսը վերևում նշված են արդեն։ Այսպիսով սրանց

Այսպիսով խոսում է իր «Բն. բերակ. աշխարհագր. կամ արդի
հայերեն լեզվի» ուսումնասիրության «Նախաշարի» մասում (էջ 79—80) — եր,
— ամի > — նի, — ամ || — հան, — ուի | հոգնակի մասնիկների մասին և շատ ուղա-
ղբով է, որ նա հիշյալ մասնիկները «մեր մատենագրության սկզբունք հետ
մասնակից» է համարում։

Ն. Մարը իր գրքերի բերականության մեջ (H. Mapp, Grammatika
drevnearmjanskogo jazyka, Санкт-Петербург, 1903, էջ 35—99) խոսում է
տառնաձևապես հոգնակի կազմութունների մասին, որոնցից՝ 1. — անի՛ զու-
սան-տկան զուսաներ, զրաստ-ական «զրատներ», զաւր-ական զինվորներ, 2. — ան՛ ձի-ան, իշ-ան, 3. — ամի՛ ադատ-անի, կան-անի, 4. — անի՛ խորդ-հան,
նախարար-հան, զաւրադիւ-հան, թղթ-հան, բերդ-հան, իշ-հան, 5. — ետ || — նեար՛
աւր-հար, խոզ-հար, վան-հար, իշ-հար, բան-հար, բերդ-հար, բարձկ-նեար,
նաւկ-նեար, 6. — իկ, 7. — արեայ՛ արտ-որեայ, վան-որեայ, 8. տի՛ ձանկ-տի,
ծակ-տի

Կարծաք իր միջին հայերենի գրքում (Josef Karst, Historische gram-
matik des kilikisch-armenischen, Strassburg, 1901, էջ 169—215) ցույց է տա-
լիս միջին հայերենի հետևյալ հոգնակիները՝ 1. եր, օր՛ աղբ-եր, աղն-եր,
աշ-եր, գեղ-եր... աման-եր, բժշկ-եր, կտրճ-եր, կերակր-եր, վաճակ-եր..., 2. — նի,
օր՛ աղբայ-նի, ամի-նի, այսուց-նի, բանջր-նի, զոմշ-նի, ճամի-նի..., 3. — վի ||
— ուի || — լի, օր՛ աչ-վի, ձեռ-վի, ոտ-վի, միջ-վի «մեջքեր», իր-վի, մա-վի, տն-
-վի, շն-վի, այլն՛ ձեռ-ուր-նի < *ձեռ-ուր-նի, ոտ-ուր-նի < *ոտ-ուր-
-նի, աչ-ուր-նի < *աչ-ուր-նի, ծնկ-ուր-նի, < *ծնկ-ուր-նի, մատ-
-ուր-նի < *մատ-ուր-նի..., 4. — տի || — դտի, օր՛ մանկ-տի, ծակ-տի, երկ-
-տի «երկաններ», այրիկ-տի < *այրիկ-տի, կնկ-տի || կնկ-տիք... քուր-վաի, տիր-
-վաի..., 5. — սն, օր՛ ձի-ան || ձի-անք, իշ-ան || իշ-անք, շորե-ան..., 6. — ստան,
օր՛ հայերեն-ստան, շխե-ստան «շխեքներ», աշի-ստան, խմիկ-ստան, ըմ-

թիւն է՛լ ավելի մեծանում է և պարզ հոգնակի մասնիկներէ հետ ի մի վերցրած՝ հասնում մի քանի տասնյակի։¹

Բաղադրյալ հոգնակի մասնիկներից, օր., մենք կարող ենք՝ բերել ժողովրդական լեզուներից՝ բարբառներից հետեյալները, որոնք կարող են կրկնվել տարբեր բարբառների, ինչպես նաև միջին հայերենի մեջ՝ 1. -ուրտիք = ուր + տի + ք, օր.՝ Եվդոկիո հայոց բարբառի մեջ՝ 2. -ուրտաք = ուր + տ + ք < * - ուր + տ + ա + ք, օր. Ակնա բարբ.՝ նիր - ուր + տ + ա + ք, տալ - ուր + տ + ա + ք, հարս - ուր + տ + ա + ք..., 3. -ուրնաք = ուր + ն + ք, օր.՝ Եվդոկիո բարբ.՝ ձև - ուր + ն + ք, մատ - ուր + ն + ք, ոտ - ուր + ն + ք..., 4. -ուրնաք = ուր + տ + ա + ք, օր.՝ պոլսահայ բարբ.՝ տեղ - ու + ա + ք, դեղ - ու + ա + ք, հող - ու + ա + ք..., 5. -տաք < * - տ + ա + ք² || -տաք = տ + ա + ք, օր.՝ Ակնա || Պոլս. բարբ. աղբ - տ + ա + ք «եղբայրներ», տաղբ - տ + ա + ք... կտոր - տ + ա + ք, փշր - տ + ա + ք, ոսկո - տ + ա + ք..., 6. -ուրտաք¹ = ուր + տ + ա + ք < * ուր + տ + ա + ք,² օր.՝ Ակնա բարբ.՝ տալ - ուր + տ + ա + ք, նիր - ուր + տ + ա + ք..., 7. -աւտիք, օր.՝ Ագուլիսի բարբ.՝ պոռվ - ա + տի + ք «պառաքներ», ըսկը - ա + տի + ք «ոսկորներ», դընըկ - ա + տի + ք «դանակներ», ինչպես օր.՝ արմ-

պելե - ստան «լեմելիք - ըմպելիքներ»..., 7. -է, օր.՝ տանցի - ք, քրիտոնէ - ք, պախէ - ք. իշխան - ա + ք, պարոն - ա + ք, սուլտն - ա + ք, աղախն - ա + ք, տիկն - ա + ք, ալլն՝ բարեկամ - ա - ք < * բարեկամ - ա + ք, մեղավոր - ա + ք < * մեղավոր - ա + ք, փոխանորդ - ա + ք < * փոխանորդ - ա + ք... ընկեր - տ - ա + ք... դեղեր - ա - ք || դեղ - ք - ա - ք... վան - ք + ա + ք... դեղ - օր - է + ք < * դեղ - օր - է - ա + ք, արտ - որ - ա + ք || արտ - որ - ք + ք. պատճա - նի + ք... դեղ - ք + ք, ճիտ - ք + ք. մարդ - իկ + ք || մարդ - իկ...

¹ Այս մասնիկների մասին Ս. Ղարիբյանը մի փոքրիկ ուսումնասիրութիւն ունի՝ «Հայերենի հոգնակի նշանակող մասնիկները և նրանց լեզվաբանական աղբերքը» վերնագրով, տպւած 1934. Երևան № 1 Տեղեկագրում, էջ 87—104. Կուշնը նաև նրա «Հայոց լեզվի ոլորտ. ուսումն. ներածութիւն» գրքի մեջ. 1937, Երևան, էջ 95—105, որտեղ ի մի են բերված մյուս գիտնականների ուսումնասիրութիւններից արդեն հայտնի դարձած վերոյիշյալ հոգնակի մասնիկները, որոնց ավելացրել է, այսպես ասած, երբեմնի հոգնակի մասնիկները, օր.՝ -եմ, -եթի. -ուցի..., և այլն, որոնք այժմ արդեն բառաստեղծական ածանցներ են դարձել (հոգնակի զաղափարն արտահայտում են միայն ուրիշ հոգնակի մասնիկների օգնութեամբ):

² Ան > ալ երբեմնի հոգնակի կամ հավաքական մասնիկ-երկրաբանի մող. պարզացումից, իմ կարծիքով, պէտք է ստացված լինի ա, որ հանդես է եկած, օր., մող. - ուր + տ + ա + ք < * - ուր + տ + ա + ք, - տ + ա + ք < * - տ + ա + ք, - ուր + տ + ա + ք < * - ուր + տ + ա + ք և այլն՝ բաղադրյալ հոգնակի մասնիկների մեջ:

-ատի-ք..., 8. -արատիք = ար+ատի+ք > ըր+ատի+ք, օր.² Ագուլ. բարբ.³ ճըղն-ըր-ատի+ք «ճյուղներ», կըխկ-ըր+ատի+ք «կողքեր», թըղ-ըր+ատի+ք «թաղեր»..., 9. -ատիք = ք+ատի+ք || -արքատիք = ար+ք+ատի+ք > ըր+ք+ատի+ք, օր.⁴ Ագուլ. բարբ.⁵ ըշխըր-ք+ատի+ք «աշխարհներ», գըտըն-ք+ատի+ք «գետիներ», գըղ-ըր+ք+ատի+ք «գյուղեր»..., 10. -ֆանիք = ք+անի || -ֆանիք = ք+անի+ք, օր.⁶ Նոր-Ջուղայի բարբ.⁷ աթոռ-ք+անի, գուլբէ-ք+անի || գուլբէ-ք+անի+ք, պատկեր-ք+անի..., 11. -անիք = անի+ք, օր.⁸ Ագուլ. բարբ.⁹ պըռըվ-անի+ք, ջըղըց-անի+ք, կն+անի+ք..., 12. -նիք = նի+ք, օր.¹⁰ Նոր-Ջուղ. բարբ.¹¹ ոսկի-նի+ք, ծախկ-նի+ք «ծաղիկներ», եղնգ-նի+ք «եղունգներ», 13. -երք = եր+ք, օր.¹² Նոր-Ջուղ. բարբ.¹³ տղ-եր+ք, ախչկ-եր+ք, ճիկ-եր+ք... գեղ-եր+ք, օր-եր+ք = «եղի կնոջ վերջին օրերը» Ակնա բարբ., 14. -ֆներ = ք+ն+եր, օր.¹⁴ Նոր-Ջուղ. բարբ.¹⁵ պատկեր-ք+ն+եր, ճամբէ-ք+ն+եր, ոսկը-ք+ն+եր «ոսկիներ»..., 15. -արք = ար+ք, օր.¹⁶ Ագուլ. բարբ.¹⁷ խասկ-ար+ք «խոտքեր», ըրխ-ար+ք «երեխաներ», տղ-ար+ք «տղաներ»..., 16. -րանք = ր+ան+ք, օր., Եվդոկիո բարբ.¹⁸ դեղ-ր+ան+ք, գեղ-ր+ան+ք, տեղ-ր+ան+ք... 17. -արանիք = ար+անի+ք > ըր+անի+ք, օր.¹⁹ Ագուլ. բարբ.²⁰ կըվ-ըր+անի+ք «կովեր», տըղ-ըր+անի+ք «տեղեր», թըղ-ըր+անի+ք «թաղեր»..., 18. -արեք = ար+ան+ք, օր.²¹ Նոր-Ջուղ. բարբ.²² տեղ-ար+ան+ք, կողմ-ար+ան+ք, գեղ-ար+ան+ք..., 19. -եք = ան+ք՝ ժամկոչ-ան+ք, Գրիգոր-եք+ան+ք, զոքնչ-եք+ան+ք..., 20. -արուք = ար+ուն+ք, օր.²³ Նոր-Ջուղ. բարբ.²⁴ սերմ-ար+ուն+ք, դեղ-ար+ուն+ք, սրբ-ար+ուն+ք..., 21. -ունք = ուն+ա+ք < *ուն+այ+ք, օր.²⁵ Ակնա բարբ.²⁶ մեծ-ուն+ա+ք, սրբ-ուն+ա+ք..., 22. -երանիք = եր+անի, օր.²⁷ Նոր-Ջուղ. բարբ.²⁸ շոր-եր+անի, տեղ-եր+անի, փոր-եր+անի..., ինչպես նաև՝ -երայք = եր+այ+ք՝ դեղ-եր+այ+ք, գեղ-եր+այ+ք..., -որք = որ+է+ք < *որ+այ+ք՝ գեղ-որ+է+ք... և այլն, և այլն¹

Այս բոլոր հոգնակի մասնիկները՝ պարզ թե բաղադրյալ, որ վերևում հիշատակեցի, այս կամ այն չափով ուսումնասիրված լի-

¹ Վերոհիշյալ բաղադրյալ հոգնակի մասնիկներով բառաները բերում են՝ 1. Գաղաննեան, Եվդոկիոյ հայոց գաղառաբարբառ (Վիեննա, 1899), 2. Գալ-բիդեան, Ակնայ գաղառաբարբառ... (Վիեննա, 1912), 3. Անադյան, Քենուլթյուն Ագուլիսի բարբառի (Երևան, 1935) և Քենուլթյուն Նոր-Ջուղայի բարբառի (Երևան, 1940) աշխատություններից:

ներով տարբեր հայագետների կողմից, վերաբերվել են միայն ընդհանրապես անուսմանը, մասնավորապես գոյական անուսմանը:

Իսկ տարբեր բայաձևերում զրահորվող ածանցներից, սակայն, մինչև այս իմ ուսումնասիրությունը, հայտնի էին միայն որոշ ածանցներ, որոնք ըստ իմաստի սաստկական կամ բազմապատկական ածանցներ էին կոչվում:

Իսկ թե որտեղից էին գալիս սրանք և ծագումով ինչ էին, մասնազրահական զրահանությունից այս մասին մեզ ոչինչ հայտնի չէր:

Այս ուղղութիամբ տարած աշխատանք, սակայն, զարգաց այն ընդհանուր թեկերը, որոնցով բայաձևները, ըստ իս, անմիջականորեն կապվում են սերտ կերպով անունների հոգնակի մասնիկների հետ՝ և հանդիսանում են նրանց հետագա ձևափոխության այլակերպումները:

Հարց է ծագում այստեղ, թե մեզ հետաքրքրող ածանցները, որոնք հանդես են գալիս բայաձևերի մեջ, ինչպես կարող էին անունների հոգնակի մասնիկներից ծագել:

Պետք է ենթադրել, որ սկզբնական շրջանում մարդկային մտածողությունը առարկայական կամ կոնկրետ լինելով՝ մտածողության առանձին միավորները կամ բառազադափարները պետք է ցույց տային միաժամանակ թե՛ առարկա և թե՛ գործողություն: Այդ սկզբնական առարկա և գործողություն ցույց տվող միևնույն բառազադափարները ձևով չպետք է տարբերվեին իրարից. այլ կերպ ասած՝ այս կամ այն բառաձևը, նախ և առաջ, պետք է նշանակեր մի կոնկրետ առարկա և ապա, երկրորդաբար, միաժամանակ այդ առարկայի հետ կապված գործողություն: Դիցուք թե՛ եղել են պատառ և պատառ-ուռի բառաձևերը՝ առաջինը «մեկ», իսկ երկրորդը «մեկից ավելի՝ շատ պատառ» նշանակութիւմբ: Սրանք՝ իրարից թվով միայն տարբերվող այս երկու բառաձևերը՝ պատառ և պատառ-ուռի՝ նախապես պետք է գաղափար տային կոնկրետ առարկայի կամ առարկաների մասին և ապա, երկրորդաբար, այդ առարկայի կամ առարկաների հետ կապված գործողության մասին: Հետագայում, որոշ շրջանում, հիշյալ՝ պատառ և պատառ-ուռի՝ բառաձևերից, որ սկզբում արտա-

¹ Ոչ միայն հոգնակի մասնիկների, այլև անվան բոլոր տեսակի մասնիկների հետ, որոնք անուններից, ըստ իս, անցել են բայերին՝ վերջիններին անվազաբան զրահանում:

հայտել են միայն իրենց հիմնական՝ առարկայի կամ առարկաների՝ գաղափարը, այդ նույն առարկայի կամ առարկաների հետ կապված գործողության գաղափարն արտահայտելու համար արդեն, բայի վերջավորությունների առաջացման հետ միասին, պետք է, որ առաջանային նոր բառաձևեր, ինչպես, օրինակ, նույն այդ պատառ ձևից՝ պատառ-եմ, իսկ պատառ-նտի ձևից՝ պատառ-նո-եմ բայաձևերը:

Այս ուղիով, ինչպես կտեսնենք, անցել ու ձևավորվել են հայերենի բայաձևերն ընդհանրապես և սրանցից մեզ հետաքրքրող ածանցավոր բայաձևերը մասնավորապես:

Ուրեմն, եթե այս այսպես է, պարզ է, որ բայերի մեջ առաջացավող ածանցների ծագման աղբյուրները կամ նրանց նախադասությունները պետք է ընդունել անունների երբեմնի մասնիկները, որոնք (վերջիններս), ինչպես սկզբում էլ նշեցի, այս կամ այն չափով ուսումնասիրված են: Դրանք ըստ կազմության պարզ կամ բաղադրյալ և ըստ իմաստի հավաքական կամ հոգնակի մասնիկներ են:

Վերևում բերված, մի կողմից՝ պատառ և պատառ-նտի և մյուս կողմից՝ պատառ-ել և պատառ-նո-ել բառաձևերը տարբերվում են իրարից, նախ և առաջ, նրանով, որ առաջին երկուսը՝ պատառ և պատառ-նտի՝ ցույց են տալիս առարկա կամ առարկաներ, իսկ մյուս երկուսը՝ պատառ-ել և պատառ-նո-ել՝ այդ նույն առարկայի կամ առարկաների հետ կապված գործողություն: Մրանց երկրորդ հիմնական տարբերությունն այն է, որ երկու գույգի առաջին բառաձևերը՝ պատառ և պատառ-ել ցույց են տալիս մի առարկա կամ այդ առարկայի հետ կապված գործողություն, իսկ մյուս երկուսը՝ պատառ-նտի և պատառ-նո-ել՝ ցույց են տալիս ոչ թե մեկ, այլ մեկից ավելի առարկա և այդ առարկաների հետ կապված գործողություն:

Այս վերջին տարբերությունը, ինչպես տեսնում ենք, առարկայի կամ այդ առարկայի հետ կապված գործողության գաղափարի, այսպես ասած, բացակայան տարբերություն է, այսինքն՝ առարկան, կամ առարկա, որի հետ կապված է՝ գործողությունը, մեկ է թե՛ մեկից ավելի՝ շատ, բազմակի:

Այս տարբերությունը նրանց մեջ, ինչպես նկատելի է նաև վերևի օրինակներից, դնում է գուցորդ ձևերի ձևա-իմաստային տարբերակը, այն է՝ անվան մեջ -նտի մասնիկը, իսկ այդ անու-

նից կազմված բայի մեջ արդեն, իմ կարծիքով, նրանից ծագած -նոտ հնչյունային փոփոխակը:

Վերոհիշյալ բայաձևերի նմանությամբ, ինչպես կարծում եմ, կազմվել են նաև մյուս բոլոր ածանցավոր բայաձևերը, որ կտեսնենք այստեղ, հաջորդ հատվածներում, ըստ հնարավորին կազմագան օրինակներով:

§ 2. Ատ-ի, ուտ-ի, տ-ի հոգնակի բառածանցները և նրանց առումները. Օր. «գր-եմ» բայի մեջ «գր-» բայարմատի և «-եմ» բայավերջավորության միջև ոչ մի ածանց չկա: Սա, ինչպես հայտնի է, պարզ բայաձև է: Վերցնենք նույն բայի դերբայական ձևերից մեկն ու մեկը, օր., «գր-ում (եմ)»: Այստեղ էլ «գր-» բայարմատի և «-ում» դերբայական վերջավորության միջև ածանց չկա:

Բայց, իհարկե, ինչպես մյուս բոլոր բայաձևերում, այս երկու դեպքում էլ, արմատից անմիջապես հետո, կարող էր որևէ ածանց լինել, օր., -նոտ ածանցը, և նույն «գր-եմ», «գր-ում եմ» պարզ՝ անածանց բայաձևերի կողքին կունենայինք «գր-նոտ-եմ», «գր-նոտ-ում եմ» ածանցավոր բայաձևերը:

Մրանց նման «կտր-ել» բայաձևից՝ տ կամ -աւտ ածանցով՝ կունենայինք՝ կտր-տ-եմ կամ՝ կտր-աւտ-եմ, կտր-տ-ում եմ կամ՝ կտր-աւտ-ում եմ... և այլն:

Այստեղ՝ գր-նոտ-ել, կտր-տ-ել կամ կտր-աւտ-ել բայաձևերի մեջ՝ -նոտ, -տ կամ -աւտ ածանցները, այսպես կոչված, սաստկապան (ինտենսիվ) կամ բազմապատկական (իտերատիվ) կերպ՝ ասպեկտ արտահայտող ածանցներ են:

Բայը խոսքի մասերից ամենաբարդն է ու դժվարին: Նա իր մեջ պարունակում է քերականական բազմաթիվ ու բազմատեսակ կատեգորիաներ՝ արտահայտված տարբեր ձևերով՝ ածանցներով: Ըստ երևույթին, նոր ձևերով առկայությունը կամ «ես» դերանվան համադրը բայի մեջ՝ առաջին դեմքի եզակի թվի համար՝ «-մ» ձևերով է, այսինքն՝ (ես) գր-եմ, գր-ում եմ...

¹ Առաջին դեմքի եզակի բայավերջավորությունը՝ «-մ» (գր-եմ) և հոգն. բայավերջ. «-մք» > «մք» (գր-եմք), ըստ երևույթին, երբեմն անձն. դերանվան միացորդներն են՝ Հոգն. առաջին դեմքի դերանվան նախադասք՝ մեք > մեքք՝ առանց «-մք»-ի, որը հոգնակի մասնիկն է, կլինե՞ր՝ *մք=վրց. Թյ մեք «ես» Ունենք եզակի, օր. գր-եմ, որի վերջին՝ I դեմքի ու թվի նշանը՝ «մ»-ն նույն ենթադրելիք *մեք դերանունը (ես-ի համադրը) պետք է լինի՝ վերջին «ես» հնչյուն-

սրանց հոգնակին՝ մեմֆ¹ դերանվան համադորն է -մֆ>-նֆ (այսինքն՝ եղակի -մ>-ն-ին ավելանալով հոգն. -է-ն)՝ մեմֆ գր-ե-նֆ, գր-ում ե-նֆ... և այլն:

Այսպիսով, բայի գեւթի ու թվի քերականական կառուց-
րիաներն արտահայտվում են նրա՝ բայի վերջավորություննե-
րով: Մեզ հետաքրքրողը, սակայն, այստեղ առայժմ -աւո, -ոս,
-տ բայածանցներն են, որոնք, ինչպես վերևի օրինակներից է
երևում, անմիջապես բայարմատներին են ածանցվում և որոշ
կարգի փոփոխություններ առաջ բերում նրա մեջ:

Թե ծագումով ինչ են այդ ածանցները, ինչ էր նրանց հիմ-
նական պաշտոնն առհասարակ և ինչ փոփոխություններ են
առաջ բերում նրանք բայի մեջ, այդ մենք շուտով կտեսնենք:

Այսօրվա արեւլյան գրական հայերենի հոգնակերտ ձե-
ռւյթներն են հիմնականում -եր և -ներ <*նի+եր: Օր., մեկից
ավելին ծառ և սեղան կլինեն՝ ծառ-եր, սեղան-ներ: Սրանք գրա-
բարում, որի հոգնակի սովորական մասնիկը «է»-ն էր, կլինեն՝
ծառ-է, սեղան-է: Բացի այս հոգնակի սովորական կազմություն-
ներից, գրաբարում, այս կամ այն չափով, գործ են ածվել նաև
հոգնակի ուրիշ բառամասնիկներ, որոնցից, օր., կարող ենք
վերցնել՝ -ոսի, -տի և այլն: Ուրեմն, ոսկր և մանուկն բառերի
հոգնակին եղել է ինչպես ոսկեր-ք և մանկուն-ք, այնպես էլ ոսկր-
ոսի և մանկ-տի: Կամ էլ նույն հոգնակի մասնիկներով այլ կար-
գի բառաձևեր՝ սին—սմ-ոսի, հին—հմ-ոսի, ցունց—ցնց-ոսի,
օտար—օտար-ոսի, չիք—չք-ոսի, ծակ—ծակ-տի, բոլոր—բոլոր-
տի(ք)... և այլն:

Ինչպես երևում է, գրաբարի հոգնակի «է» մասնիկի կողք-
կողքի երբեմն գործ են ածվել ու դեռ այսօր էլ գործ են ած-
վում, այսպես ասած, նրա համադորները՝ -ոսի, -տի մասնիկնե-
րը, երբեմն էլ երկուսը միասին՝ բաղադրյալ՝ -ոսի+ք, -տի+ք ձե-

նի կորուստով՝ մե > մ փոխանցումով՝ բայի հիմքին ավելացած (գր-ե+մ),
իսկ հազն. գր-ե-նֆ բայի շնք < մք վերջավորությունը մեր դերանվան սղված՝
ե հնչյունը կորցրած ձևը պետք է լինի՝ մեֆ > մֆ փոխանցված՝ բայի հիմքին
ավելացած (գր-ե+մֆ > գր-ե+նֆ):

1 Մեմֆ դերանվան նախադասւոյն է՝ մեֆ, որից վերջին «ֆ» հոգնակին ան-
ջատելով կմնա ֆմն (ըստ երևույթին «ես» դերանվան երբեմնի համադորը), որ
դեռ այսօր էլ, իմ կարծիքով, վրացերենում պահպանված է նույն ձևով Ձց մե
«ես» դերանունը. սա ժողովրդ. լեզվում դարձել է Ձց-Յ-ձ մե-Յ-ա, ՁցՅ-ձ եմ-ա
«դու» դերանվան անալոգիայով, նմանությամբ գրք. մեֆ > ալթ. մեմֆ:

վով. եղել է, ուրեմն, փոր—փոր-ք, բայց նաև՝ փոր-աւի. ոսկր—
ոսկեր-ք, բայց նաև՝ ոսկր-աւի, ծակ—ծակ-ք, բայց նաև՝ ծակ-ւի,
մանուկն—մանկուն-ք, բայց նաև՝ մանկ-ւի... Այս -ուի, -ւի
մասնիկները, ինչպես տեսնում ենք, զրովելով գոյականի կամ
ածականի վրա՝ նրա շատը, հոգնակին կամ հավաքականն են
ցույց տալիս:

Մի խոսքով, սրանք հոգնակիության կամ երբեմնի հավա-
քականության այնպիսի մասնիկներ են, ինչպես, օր., գրաբարի
համար հիմնականում եղել է «ք», իսկ նաք գրական հայերենի
համար -եր կամ -ներ է:

Հոգնակի -ներ մասնիկը ըստ կազմության բարդ է, որը,
ինչպես հայտնի է, կազմված է՝ -նի+եր հոգնակի պարզ մասնիկ-
ներից:

Առաջին -նի մասնիկի «ի»-ն թուլանալով ընկել է՝ շնորհիվ
հաջորդ, ձայնավորով սկսվող, -եր հոգնակի մասնիկի բաղադրման,
այսպես՝ նի+եր>*նյեր>ներ փոխանցումով: Այս ձևով էլ -աւի,
-աւի, -ւի մասնիկների վերջին «ի» ձայնավորը (եթե, իհարկե,
մասնիկները այս ձևով եղած լինեին) թուլանալով կընկներ՝
շնորհիվ նրանց հաջորդող որևէ ձայնավորով սկսվող ածանցի:
Օրինակ՝ բարբառներում ունենք «գոմեշ» բառի հոգնակին՝ գոմշ-
-տանգ <*գոմշ-ւի+անգ+ք ձևից, «կնիկ» բառից՝ կնկ-ւոնք <*կնկ-
-ւի+եր, այլև «կին» բառից՝ կն-ւտիք, որտեղ «ւի» մասնիկը
լրիվ պահպանված է, քանի որ նրան ոչ թե ձայնավորով սկսվող,
այլ բաղաձայն «ք» մասնիկն է հաջորդում՝ հակառակ առաջին
օրինակների... և այլն:

Այսպես կլինեն, օրինակ, ծակ-ւի կամ ծակ-աւի հոգնակի-
ները, եթե սրանց ավելացնենք, դիցուք, ձայնավորով սկսվող
անորոշ դերբայի -ել վերջավորութունը՝ *ծակ-ւի-ել կամ *ծակ-
-աւի-ել: Սրանք ևս՝ -նի+եր>ներ փոխանցման ձևով կարող են
միաձուլվել, այսպես՝ *ծակտիել>*ծակտյել>ծակտել կամ *ծակո-
տիել>*ծակոտյել>ծակոտել, որ նշանակում է շատ ծակեր բա-
ճալ, ինչպես, օր., ծակտի=շատ ծակեր, եթե, իհարկե, նորից
եմ շեշտում, ծակ-ւի կամ ծակ-աւի ձևերից առաջացած լինեն
«ծակ-տ-ել» կամ «ծակ-աւ-ել» բայաձևերը:

Բայց, իհարկե, դժվար է պնդել, «ծակ-տ-ել» կամ «ծակ-աւ-

¹ Այսպես չէ, սակայն, սրանց հակառակ դասավորության ժամանակ,
այսինքն՝ երբ -եր մասնիկը նախորդում է -նի մասնիկին, օր., աչ-եր+նի-ս,
ոռ-եր+նի-ս, մազ-եր+նի-ս... և սա հասկանալի է:

-ել» բայաձևերը «ծակ-տի» կամ «ծակ-աւտի» ձևերէն են առաջացել թէ՛ հենց ուղղակի երբեմնի *ծակ-աւտ կամ *ծակ-աւտ ավելի հին հաւաքական անուններից, որոնցից արդեն, հավանաբար, մի կողմից «ի» ածանցի բաղադրմամբ (հմմտ. խնձոր-ի = *խնձոր-ի + +ան-ի > *խնձոր-ե + ան-ի > խնձոր-են-ի)՝ կաղավել են՝ *ծակ-աւտ-ի > ծակ-տ-ի կամ *ծակ-աւտ-ի հաւաքական հետագա ձևվերը և մյուս կողմից՝ օր. «-ել» բայավերջավորության բաղադրմամբ էլ՝ *ծակ-աւտ-ել > ծակ-տ-ել կամ ծակ-աւտ-ել բայաձևերը՝ նույն հաւաքական նշանակութեամբ:

Այսպես թի ախպես, -աւտ-ի, -աւտ-ի, -տ-ի մասնիկավոր որոշ անուններից սկզբում, իմ կարծիքով, ձևավորվելով նույնամասնիկ և նույնիմաստ որոշ բայաձևեր, ախուհետեւ, սրանց անալոգիայով, կաղավել են, անշուշտ, նաև մյուս նման բայաձևերը...

Այսպես օր.՝ կնճռ-աւտ կամ կնճռ-աւտի = շատ կնճիռներ» նշանակող բառաձևերից ձևավորվել է՝ կնճռ-աւտ-ել = շատ կնճիռներ հավաքել» բայաձևը. սրա նման նաև՝ *թաց-աւտ || *թաց-աւտի բառաձևերից՝ թաց-աւտ-ել, *թրջ-աւտի բառաձևից՝ թրջ-աւտ-ել, *հնձ-աւտ || *հնձ-աւտի բառաձևից՝ հնձ-աւտ-ել, մր-աւտ || *մր-աւտի բառաձևվից՝ մր-աւտ-ել... կամ էլ՝ *բեկ-աւտ || *բեկ-տի՝ բեկ-տ-ել = շարս կողմից կտրտել» նշանակութեամբ, *կրճ-աւտ || *կրճ-տի՝ կրճ-տ-ել = «ատամները կրճատցնել» նշանակութեամբ, *ձգ-աւտ || *ձգ-տի՝ ձգ-տ-ել = «ձիգ-ձիգ քաշել, երկարացնել» նշանակութեամբ... Այլև՝ *թղթ-աւտ || *թղթ-աւտի՝ թղթ-աւտ-ել¹ = «գրքի թղթերն իրար հետեւից շրջել» նշանակութեամբ, *խած-աւտ || *խած-աւտի՝ խած-աւտ-ել, բայց նաև՝ խած-տ-ել = «խածխծել», *թր-աւտ || *թր-աւտի՝ թր-աւտ-ել = «թրով կտրտել» նշանակութեամբ, *խզր-աւտ || *խզր-աւտի՝ խզր-աւտ-ել = «չարաչար խզել, կտրտել, ճեղքատել» նշանակութեամբ, *լիզ-աւտ || *լիզ-աւտի՝ լիզ-աւտ-ել, բայց նաև՝ լիզ-աւտ-ել «շատ լիզել» նշանակութեամբ, *փշր-աւտ || *փշր-աւտի՝ փշր-աւտ-ել, բայց

¹ Այս առ || առի կամ տ || ցի երբեմնի հաւաքական մասնիկը չպետք է շփոթել «հատ» բաղադրմանից առաջացած առ > աք կամ > նույնաձև, բայց այլ-իմաստ ածանցի հետ, օր.՝ խոփ-առ-ել > խոփ-աք-ել կամ՝ խոփ-ս-ել բայաձևեր մեջ *«խոփ-հաս-ել» ձևից ստացված «հողը վարելիս խոփով լծկանի ոտը փլատել-վերավորել», այլև՝ գլխ-առ-ել < *գլխ-հաս-ել, գուն-առ-ել < *գուն-հաս-ել, հոր-առ-ել < *հոր-հաս-ել, պոչ-առ < *պոչ-ա-հաս, կտավ-առ < *կտավ-ա-հաս... և այլն:

նան՝ փշր-տ-ել, *խանձ-աւտ || *խանձ-աւտի՝ խանձ-աւտ-ել, բայց նան՝ խանձ-աւտ-ել... և այլն¹

Ուրեմն, այս բոլոր դեպքերում էլ, ինչպես տեսնում ենք, շատի գաղափար կա, օր.¹ ծակ=Վի ծակ», իսկ ծակ-տի կամ *ծակ-նտի=«շատ ծակեր» և սրանցից՝ ծակ-տ-ել կամ ծակ-աւտ-ել =«շատ ծակեր բանալ»։ Կնճիւ=Վի կնճիւ», *կնճռ-նտի=«շատ կնճիւններ», իսկ կնճռ-աւտ-ել=«շատ կնճիւններ հալածել»։ պատառ=Վի պատառ», *պատառ-նտի=«շատ պատառներ», իսկ պատառ-աւտ-ել=«շատ պատառներ անել» կամ «պատառ-պատառ անել»։ Թուղթ=Վի Թուղթ», *Թղթ-աւտի=«շատ Թղթեր», իսկ Թղթ-աւտ-ել=«շատ Թղթեր շրջել»... և այլն²

Ածականների մեջ էլ հայտնի է, որ -աւտ ածանցը, ինչի վրա որ դրված է, այն-բանից շատ ունեցող հատկանիշ է ցույց տալիս, օր.¹ «փուշ» բառը գոյական է, սրան -աւտ ածանցն ավելանալով՝ կստացվի. *փուշ+աւտ > փշ-աւտ=շատ փուշ ունեցող երևէ բան՝

¹ Այս «աւտ» երբեմնի հալածականը դեռ այսօր էլ պահպանված է որոշ բայաձևերի մեջ, իսկ անունների մեջ չի մնացել։ Եթե հաշվի չառնենք «արմ» բառից՝ արմ-աւտ=արմ-աւտի+ք, «հեղեղ» բառից՝ հեղեղ-աւտ, «փուշ» փուշ-աւտ (-ակ), «հասա» բառից՝ հասա-աւտ... և այլն, որտեղ դա՝ այդ «աւտ» երբեմնի հալածականը այսօր հիմնականում բառաստեղծական դերում է հանդես գալիս։ Սրա հետ չպե՛ք է շփոթել «աի»=«սի» «աաբեր» բառը, որը բարդութունների մեջ «ա» հոգնակապով նույն «ա-աի» ձևով, բայց, իհարկե, այլ իմաստով է հանդես գալիս, օր.¹ բաղմ-ա-սի=«տարիքը շատ՝ ծերունի», դեռ-ա-սի կամ նոր-ա-սի «աաբեր» նոր» և այլն։ Գուցե այս շփոթության պատճառով է, որ հայերենում զրաբարում և ընդհանրապես աշխարհաբարում -աւտի մասնիկը սովորաբար չի հանդիպում, եթե հաշվի չառնենք Ազուլիսի բարբառը (տես՝ Անտոյամ, Քինուլթ, Ազուլիսի բարբառի, էջ 178—185), որ հարուստ է -աւտի մասնիկավոր հոգնակի կամ հալածական ձևերով, ինչպես օր.¹ պրուվ-աւտի+ք «պառաջներ», դըզը-աւտի+ք «գաղաթներ», ըսկըռ-աւտի+ք «ոսկորներ», սրմ-աւտի+ք «սերմեր» և այլն։

² Շատի գաղափար արտահայտող -աւտ ածանցավոր բայաձևերը, այս կամ այն չափով, պատահում են հայերենում, թե՛ զրաբարում և թե՛ աշխարհաբարում։ Պարզ է, որ -աւտի մասնիկավոր հոգնակի բառաձևերը՝ անունները, ինչպես կարծում եմ, պետք է գոյութուն ունենային հայերենում, որ դեռ այսօր էլ պահպանել է Ազուլիսի բարբառը (ցույց է տրված նախորդ ծանոթութուններից մեկում)։ Մեզ հետաքրքրող -աւտի, -աւտի, -աի հոգնակիներից միակ տարածվածը -աւտի մասնիկն է Ազուլիսի բարբառում, որը և՛ անցել է բայերէն՝ աւտի > աւտ փոխանցումով՝ նույն աւտի գաղափարն արտահայտելով, ինչպես օր.¹ հրփ աւտ-իլ «հարբոտել», կտր-աւտ-իլ «կտրատել», բշտ-աւտ-իլ «բշտոտել» ամբողջ մարմինը բշտիկներ հանել, ծկծկ-աւտ-իլ «ծակծկոտել», կպ-կպ-աւտ-իլ «կպկպոտել», թկ-աւտ-իլ թկթկ-աւտ-իլ «բոլորին էլ ծեծել», թք-աւտ-իլ «թքոտել», փշր-աւտ-իլ «փշրտել», բռն-աւտ-իլ «բռնոտել»... և այլն։

թուփ, ծառ... և այլն, այսպես նաև՝ մազ—մազ-ուտ, ստվեր—ստվեր-ուտ, ծաղիկ—ծաղիկ-ուտ, տերեւ—տերեւ-ուտ... և այլն։ Այսպիսի դեպքերում էլ -ուտ ածանցը՝ -ուտի հոգնակի մասնիկի նման՝ շատի գաղափար է արտահայտում (գոյականը, սակայն, ածական դարձնելով)։

Այսպիսով, ուրեմն, -աւ-ի, -ու-ի, -տ-ի ածանցները, որպես հրբեմնի հավաքական կամ հոգնակի մասնիկներ, շատի գաղափար են արտահայտում ինչպես անունների մեջ առհասարակ, այնպես էլ բայերի մեջ։

Դործ է ածելում նստել և նստ-ուտ-ել բայաձևերը. ասում ենք «նա նստեց», իսկ «նրանք (նստեցին կամ) նստոտեցին» [բայց չի լինի ասել՝ «նա նստոտեց», որովհետեւ նստոտել բայը նշանակում է միայն շատերի շատ տեղերը նստել], այլև՝ «նա պառկեց», իսկ «նրանք (պառկեցին կամ) պառկոտեցին»։ «ձին սատկեց», իսկ «ձիերը... սատկոտեցին»։ մեկը հարբեց», իսկ «բոլորը... հարբոտեցին»։ «նա քնեց», իսկ «նրանք... քնոտեցին»... և այլն։

Այստեղ՝ վերևի օրինակներում -ուտ հոգնակին, ինչպես տեսնում ենք, ցույց է տալիս գործող շատ անձերի այս կամ այն գործողութիւնը. ուրիշ կերպ ասած՝ այդ -ուտ հոգնածանցի մոտ ենթական հոգնակի է դրված։¹

Բայց շատ հաճախ է պատահում, երբ ուղիղ խնդիրը, որի նկատմամբ ենթական իր գործողութիւնն է կատարում, նմանապես հոգնակի է դրվում՝ շնորհիվ այդ՝ -աւտ, -ուտ, -տ հոգնակի ածանցների։ Այսպես, օր., ասում ենք՝ «մեկին բռնեց», իսկ «շատին (բռնեց կամ) բռնոտեց» [բայց չի ասվում «մեկին բռնոտեց», քանի որ «բռնոտել» նշանակում է «շատերին բռնել», այլև՝ «դուռը կողպեց», բայց ոչ՝ «դուռը կողպոտեց», այլ՝ «դռները կողպոտեց (կամ կողպեց)»։ «ծառը պոկեց», բայց՝ «ծառերը պոկոտեց»։² «ձեռքը կապեց», բայց՝ «ձեռքերը կապո-

¹ Իսկ երբ ենթական մեռն է եղակի, նշանակում է, որ այդ նույն ենթական գործողութիւնը կրկնվում է ընդհանրապես՝ բազմակի ժողովուրդ, օր.՝ «նա ցատկեց և ցատկոտեց», վերջին բայաձևը ցույց է տալիս, որ ենթական ցատկելու ետ՝ մեկից ավելի գործողութիւն կատարեց։

² Դ. Աղայանի «Տնայր Անգլիոյ»-ում հետևյալն ենք կարդում՝ «տառ, պոկոտեմ ամբողջ անտառը, այստեղ անտառ հավաքական է, որը ետ ծառերի գաղափար է տալիս, այսինքն՝ «պոկոտեմ անտառը» նշանակում է «պոկոտեմ ծառերը»։

տեց».¹ «Թուղթը չպրտեց», բայց՝ «թղթերը շարա-նս-եց» (օր.՝ «Ինչ աքայիք (=քայիներ) շարտուել դես ու դեն»... Դ. Աղայան, «Ընտ. երկ.», էջ 349)։ «պնակը դրեց», բայց՝ «պնակները դրո-տեց».² «մեկին թակեց», բայց՝ «բոլորին թակտեց»։ «դեղձը կլայեց», բայց՝ «դեղձները կլարտեց»։ «շորը հանեց», բայց՝ «շո-րերը հանտեց»։ «սենյակը հավաքեց», բայց՝ «սենյակները հա-վաքտեց»։ «արտը հնձեց», բայց՝ «արտերը հնձտեց»։ «ոչ-խաբը մորթեց», բայց՝ «ոչխարները մորթտեց»։ «գորգը փռեց», բայց՝ «գորգերը փռտեց»։ «կրակը վառեց», բայց՝ «կրակները վառտեց»... և այլն։

Կարող է պատահել, որ միանման հոգնածանց բայաձևերի մոտ կրող խնդրեր՝ ուղղակի օրեկար եղակի մեա. այսպիսի դեպ-քերում նշանակում է, որ գործողութունն այդ խնդրի շատ մա-սերում է կատարվում, օր.՝ «հացը կտրել» նշանակում է «մի մա-սի կտրել», դիցուք թե՛ մեջտեղից, իսկ «հացը կարտել» նշանա-կում է այդ նույն հացը «շատ մասերի կտրել»։ այսպես նաև՝ կարելի է ասել՝ նրան թե՛ կծեց և թե՛ կծտեց. վերջինս «շատ կծել, շատ տեղերը կծել», այսինքն՝ «շատ տեղերում կամ շատ անգամ կծել» նշանակությամբ. հոգը թե՛ քանդեց և թե՛ քանդտեց. վերջինս «շատ քանդել, շատ տեղերը քանդել» նշանակությամբ. նրան թե՛ կմշտեց և թե՛ կմշտտեց «շատ կմշտել, շատ տեղերը կմշտել» նշանակությամբ. թաղթը թե՛ պատռեց՝ մի մասի և թե՛ պատռտեց՝ շատ մասերի. տետրը թե՛ նդեց և թե՛ ճղտեց. դուռը թե՛ շարդեց և թե՛ ջարդտեց... և այլն։

Ուրեմն, ինչպես վերևի մի շարք օրինակներից տեսանք, -ատ, -տտ, -տ հոգնածանցները հանդես են գալիս ինչպես անան-ցողական՝ չեղոք, այնպես էլ անցողական բայերի մեջ։ Երբ բայն անցողական է, այդ ածանցները սովորաբար ենթակայի՝ սուբեկ-

¹ Դ. Աղայանի «Ընտիր երկեր» միատորյակում (Երևան, 1940, էջ 225, կարգում ենք՝ «Մերան ավելի հեշտությամբ կապուցեցին եղբոր կողքին», ուրեմն կապուցում են մեկին, փոխանակ՝ շառերին. այս դեպքում նշանակում է՝ կա-պում են մեկի ձեռները, սեները... և այլն, այսինքն՝ մեկի ցուց բան, դաբձյալ ցուցի դադափաբը, պահպանված է։

² Դեռևս բայի կողքին գործ է ածվում դարսել բայը, առաջինը սովորա-բար մեկի համար, ասենք՝ զիրի դրեց, կամ գրեցը դրեց—միանգամից, ինչ-պես մի գիրք, երկրորդը՝ շառերի համար, օր.՝ գրեցը դարսեց, այսինքն՝ դնել մեկ-մեկ, երկու-երկու... և այլն, բայց ոչ թե միանգամից։ Գործ է ածվում նաև դարսել բայի սաստկականը՝ գարստել, օր.՝ «գրեցը դարստեց» նշանա-կում է «բոլոր գրքերը դարսեց»՝ մեկ-մեկ, երկու-երկու... և այլն։

տի հոգնակի թվի, այսպես ասած, կրկնակի գաղափար են պարունակում բայի մեջ (օր.՝ նրանք նստատեցին): Ասում ենք՝ հոգնակի թվի կրկնակի գաղափար, որովհետև կարելի է ասել ոչ միայն «նրանք նստատեցին», այլև «նրանք նստեցին», առանց -ստ հոգնածանցի. երկու դեպքում էլ ենթական, ինչպես տեսնում ենք, հոգնակի է դրված, սակայն այն տարբերությամբ, որ առաջինը՝ «նստատեցին» ենթականի հոգնակի թվի հետ միասին ցույց է տալիս «նստելու» գործողության տարբեր տեղերն ու տեղականությունը՝ ինտենսիվությունը, իսկ երկրորդը՝ «նստեցին» ենթականի լոկ միայն հոգնակիությունն է շեղում, որ նստողը շատ է՝ մեկից ավելի:

Սակայն, երբ բայն անցողական է, հիշյալ հոգնածանցներն այլևս ենթականի թվի հետ չեն կապվում: Այս դեպքում դրանք՝ այդ հոգնածանցները կապվում են ընդհանրապես կրող խնդրի, այն է՝ ուղղակի օբեկտի հետ և ցույց են տալիս նրա, այսինքն՝ կրող խնդրի կամ շատ լինելը, կամ էլ գործողության՝ նրա շատ մասերում կատարվելը (օր.՝ «գողերին բռնուտեց» և «քաղթը պատուեց»):

Ուրիշ խոսքով ասած՝ -ստ, -ստ, -տ հոգնածանց-անցողական բայերը կրող խնդիրը հոգնակի են պահանջում, օր.՝ «գողերին բռնուտեց», իսկ երբ եզակի է միտում, այն ժամանակ գործողությունը սովորաբար կատարվում է նրա, այսինքն՝ կրող խնդրի շատ մասերում, օր.՝ «քաղթը պատուեց», ինչ որ մի թղթի նկատմամբ կատարվեց, նույնը և՛ մեկից ավելի թղթերի նկատմամբ:

Դժվար չէ, սակայն, հոգնածանց-անցողական բայերն անանցողական, այսինքն՝ կրավորական դարձնել: Այսպիսի դեպքերում կրող խնդիրը, ինչպես հայտնի է, շրջվում է ենթականի. այլ կերպ ասած՝ ուղղակի օբեկտը սուբեկտ է դառնում, իսկ սուբեկտը՝ անուղղակի-օբեկտ, օր.՝ «նա գողերին բռնուտեց», իսկ շրջված՝ «գողերը բռնավեցին նրանից», կամ էլ՝ «նա քաղթը պատուեց», իսկ շրջված՝ «քաղթը պատուվեց նրանից»...

Այսպիսի դեպքերում, երբ հոգնածանց-անցողական բայերի մեջ կրող խնդրի գաղափարը միմիայն հոգնակի է (օր.՝ բռնուտեց = միմիայն շատերին բռնեց), շրջվելիս, այսինքն՝ բայերը կրավորական դառնալիս՝ նրանց մեջ արդեն ենթական է արտահայտվում հոգնակի, օր.՝ բռնավեցին = շատերը բռնվեցին, ինչպես այդ լինում է Հեղոճ բայերի ժամանակ (հմմտ. «նրանք

-դա-ու-շալ-ա նշանակում է «նրա կամ նրա համար ինչ-որ բան բաց-եց», օր.¹ յոհոր-օ ցա-ը-ա-Յալ-ա փոխ-ի գա-դա-ու-շալ-ա «նրա գանգուրը բաց-եց», իսկ ցա-ը-ա-Յալ-ն-ա գա-դա-ու-շալ-ն-ա «բաց-ուտ-եց», օր.¹ յոհոր-ն-օ ցա-ը-ա-Յալ-ն-ա փոխ-ն-ի գա-դա-ու-շալ-ն-ա «նրա գանգուրները (= *գանգր-ուտի) բաց-ուտ-եց». Թո-օ-Միտ-օ մո-ի-ծուր-ա նշանակում է «ի՞ր կամ իրեն համար ինչ-որ բան սրբ-եց՝ մաքր-եց», օր.¹ Յոցմ-օ Թո-օ-Միտ-օ ցրեմ-ի մո-ի-ծուր-ա «ի՞ր արցունքը սրբ-եց», իսկ Թո-օ-Միտ-ն-ա մո-ի-ծուր-ն-ա՝ «սրբ-ուտ-եց», օր.¹ Յոցմ-ն-օ Թո-օ-Միտ-ն-ա ցրեմ-ն-ի մո-ի-ծուր-ն-ա «ի՞ր արցունքները (= *արցունք-ուտի) սրբ-ուտ-եց» և այլն, և այլն¹:

Այսպիսի երևույթ դեռ այսօր էլ կարելի է տեսնել վրաց. լեռնային բարբառներն օգտագործող մի շարք գրողների և այն-տեղի ժողովրդի ստեղծագործությունների լեզվի մեջ, նոր գրա-կան վրացերենը, սակայն, այսպիսի տարբերակում այլևս չի դնում այդ նույն անցողական բայերի մեջ, որովհետև ինչպես անցողական, այնպես էլ անանցողական բայերում այդ նույն երևույթն արդեն ուրիշ միջոցով է արտահայտում: Դա, ինչպես հայտնի է, վրաց. լո- դա- նախաբայամասնիկն է, որի սկզբնա-կան պաշտոնն էր գործողության ուղղություն ցույց տալը վերե-վից ներքև՝ մի բանի վրա:

Ուրեմն, այն բայերը, որոնց մեջ այդ լո- դա- նախաբայա-մասնիկը գործողության ուղղություն չի ցույց տալիս [իսկ դա շատ սովորական է այսօրվա վրացերենի համար, որովհետև վե-րևից ներքև ուղղություն ցույց տալու համար արդեն սովորա-կան է դարձել ի- չա- նախաբայամասնիկը], համազոր են մեր-աւտ, -ուտ, -տ հոլանաժանց համապատասխան բայերին՝ իրենց արտահայտած իմաստով:

Օրինակ, վերևում բերված վրաց. լո-օ-Յո-օ դա-ի-մը-ա բայա-ձևի կողքին դրած է անվում այլ բայամասնիկավոր ձև ևս՝ Թո-

¹ Ըստ երևույթի, ինչպես հայերենում, այնպես էլ վրացերենում ընդ-հանրապես տնունների հագնակի մասնիկները բայաձևերի մեջ բայարմատնե-րից անմիջապես հետո են հանդես գալիս, օր.¹ վրաց. Յալ- ցալ- = հյ. բաց-բառարմատներից հովաքականը եղել է, հավանաբար, Յալ-ն ցալ-ն = *բաց-նո, որոնք հետագայում բայավերջավորություններով եղել են արդեն Յալ-ն-ա ցալ-ն-ա = բաց-նո-եց... Այսպես, բառարմատներից բայերը ձևավորվելով, ինչ-պես կարծում եմ, սրանք՝ բայերը իրենց հետո բերում են սկզբնական բառար-մատների հետ միասին նաև նրանց հովաքական մասնիկները, անշուշտ, իմաս-տի որոշ երանգավորումներով:

-օ. յ՞ր-օ մո-ի-նր-ա: Այսօր մո-օ. յ՞ր-օ մո-ի-նր-ա ասելով հասկանում ենք թե՛ր կամ իրեն համար ինչ-որ բան կտր-եց», օր.¹ տմօ մո-օ. յ՞ր-օ քմա մո-ի-նր-ա թե՛ր մաղը կտր-եց», իսկ լա-օ. յ՞ր-օ դա-ի-նր-ա՝ «կտր-տ-եց», օր.¹ տմ-ցծ-օ լա-օ. յ՞ր-օ քմ-նր-ի դա-ի-նր-ա թե՛ր մաղերը կտր-տ-եց», այլև՝ օրմօ մո-տեծօ օրմն մո-քխարա «փոս փոր-եց», իսկ օրմօ. յ՞ր-օ լա-տեծօ օրմն-նր-ի դա-քխարա «փոս-էր-ը (փոր-)փոր-ուտ-եց». եյ մօ-ցլօջօ խն մո-գլիջա «ծառը պեկ-եց», իսկ եյ-ցծ-օ լա-ցլօջօ խն-նր-ի դա-գլիջա «ծառ-նր-ը պոկ-ուտ-եց». քյր-օ ցօ-յ՞րօ պուր-ի գա-նրա «հացը կտր-եց», իսկ քյր-օ լա-յ՞րօ պուր-ի դա-նրա «հացը կտր-տ-եց՝ շատ մասերի». ցօ-նօ գա-խիա «պատու-եց», իսկ լա-նօ դա-խիա «պատու-տ-եց», ցօ-ֆյցօցօ գա-ծղ՝վիտա = «կտր-եց՝ ձեռքով», իսկ լա-ֆյցօցօ դա-ծղ՝վիտա «կտր-տ-եց». յյ-ցծնօ ու-կքիմա «կծ-եց», իսկ լա-ցծնօ դա-կքիմա «կծ-ուտ-եց»... ցցցծն հնքա «պարում է», իսկ լա. ցցցծն դա-հնքա «պար-տ-ում է». Նոյն խոխ «ցատկ-ում է», իսկ լա-նոյն դա-խոխ «ցատկ-ուտ-ում է». մօ-րծն մի-րքիս «վազ-ում է», իսկ լա-րծն դա-րքիս «վազ-վզ-(ուտ)ում է». ցրցն փրցն «թռչ-ում է», իսկ լա-ցրցն դա-փրցն «թռչ-կուտ-ում է». յրօն քրիս «փչում է», իսկ լա-յրօն դա-քրիս «փչ-ուտ-ում է»... մօ-մյօն մն-մկիս «կհնձ-ի», իսկ լա-մյօն դա-մկիս «կհնձ-ուտ-ի». օ-նոցծն ա-անքիս «կվառ-ի», իսկ լա-նոցծն դա-անքիս «կվառ-ուտ-ի». ցօ-օլցծն գա-աղիս «կբաց-ի», իսկ լա-օլցծն դա-աղիս «կբաց-ուտ-ի». ցօմօ-օլցծն գամն-ացխարս «կթխ-ի». իսկ լա-օլցծն դա-ացխարս «կթխ-ուտ-ի»... և այլն:¹

Սվաներենում էլ, իմ կարծիքով, նույն երևույթը կա, երբ անունների -ար || -ըր հոգնակի մասնիկը, որ հայերենի հետ ծագումով նույնն է, հանդես է գալիս նաև բայաձևերի մեջ՝ ցույց տալով վերջիններիս մեջ սովորաբար օբեկտի հոգնակիությունը, գործողության հաճախակիությունն ու սաստկությունը. այսպես, օր.¹ սվաներեն բայերից՝ Լուցծ-յ լիդ՝հ-ն նշանակում է «թողնել», բայց Լուցծ-ցր-յ լիդ՝հ-ըր-ն < *լիդ՝հ-ար-ն > «շատ || շատերին թող-

¹ Վրց. լա- դա- նախաբայամասնիկը սովորաբար վերեից՝ մի բանի վրա՝ ուղղություն ցույց տալու և մյուս նախաբայամասնիկների նման ներքև բայաձևերից ապառնու ձևեր ստեղծելու դեպքում, սակայն, հիմնականում է վերակի չի լինում ներկայում և ապառնիում շատի գաղափարն արտահայտել նոր վրացերենում:

նել»։ ԼՈՅՑ-Օ լիզգ-ի «ուղարկել», բայց՝ ԼՈՅՑ-ՅՐ-Ե լիզգ-ր-ե < *լիզգ-ար-ե՝ «շատերին ուղարկել»... և այլն։¹

§ 4. -Ատ-ի, -ոտ-ի, -տ-ի բառածանցների մեա-իմաստային համար-
ժեքները վրացերենում. *ինչպես տեսանք* (§ 2), *հյ. ատ-ի ածանցն էլ, որ հանգես է գալիս բայաձևերի մեջ և մի ժամանակ հանգես պետք է դար. նաև անունների մեջ, ինչպես այդ պահպանված է Ագուլիսի բարբառում, երբեմնի հավաքական մասնիկը լինելով՝ սկզբում կատարել է հունականերտական դեր՝ շատի գաղափար ար-
տահայտելով։ Դեռ այսօր էլ նա որոշ բայաձևերի մեջ, ինչպես տեսանք, պահպանել է իր սկզբնական հավաքական կամ շատի գաղափարը, ինչպես, օր.՝ լիզ-ատ-ել «շատ լիզել», կոտր-ատ-ել, փշր-ատ-ել, խած-ատ-ել... և այլն։ Անունների մեջ, սակայն, նա հիմնականում այլևս շատի գաղափարը չի պահպանել, եթե հաշ-
վի չառնենք Ագուլիսի բարբառը, այլ տարբեր բառարմատներից գլխավորապես նորանոր բառաձևեր է ստեղծում՝ սկզբնական հոգնակներտական դերից բառաստեղծական դերին անցնելով, ինչ-
պես, օր., «արմ» բառից՝ արմ-ատ=արմ-ատի-ք, «հեղեղ» բառից՝ հեղեղ-ատ, «հաստ» բառից՝ հաստ-ատ (նաև «հաստ-ել || հաստ-ատ-ել» բայաձևերը), «փուլ» բառից՝ փլ-ատ(-ակ), «խոր» բառից՝ խոր-խոր-ատ՝ արմատի կրկնությամբ, «բաց» բառից՝ բաց-ատ... և այլն։*

*Հյ. այս «ատ» ածանցը, որ երբեմնի հավաքական մասնիկն է, կարելի է տեսնել նաև ուրիշ լեզուներում։ Օր. ուղսերենում էլ, ըստ երևույթին, նույն երբեմնի հավաքական բառածանցն է, որ, այս կամ այն չափով, պահպանված է որոշ բառաձևերում, ինչ-
պես, օր.՝ ус-ат-ый «բեխերավոր», волос-ат-ый «մազ-ուտ, փրբչ-
ուտ», хохл-ат-ый «փուլփուլավոր, ցցունավոր»... և այլն։ Այս նույն*

¹ Այս օրինակները բերում եմ Ն. Մաի К вопросу о положении аб-
хазского языка среди яфетических. С.-Петербург, 1912. էջ 15—16, Այս
երևույթը ումներենում նկատել է Ն. Մաու. նման երևույթ, իմ կարծիքով,
կա նաև կովկասյան լեզուներից, օր., աբխազերենում։ Աբխազ. հոգնակի մաս-
նիկներից է նաև՝ -г (հ'ա) = -г = վրց.-ք, որն անցած պետք է լինի նաև բայե-
րին՝ նույն ժամի գաղափարով. այսպես, օր.՝ արխազ. ուհալա-г (հ'ա) -խաա = «զու-
տա՞ծ ծանրացա՞ր» արխազ. յաա г (հ'ա) -ն = «նա շա՞տ նեղացա՞լ»... Այսպես նաև
արխազ. -ծ(ա) = -г -ս հոգնակի մասնիկով՝ չա-ծ(ա) -դիշ զու. շա՞տ քնեցիր», ար-
խազ. իսթալ-ծ(ա) -դ = «ամեն ինչ ասացիր»... և այլն [այս օրինակները բերում
եմ՝ Բն. Լախարիսի օգնությամբ ընդ ժամանակում լուսնային զրբից, Թբիլիսի,
1944. էջ 169]։

ածանցն է, ըստ իս, որ կա նաև վրացերենում՝ հոգնա-բառաստեղ-
ծական դերով. այսպես օր. վրց. տօց-օ քալ-ի «գլուխ» բառից
տօց-օր-օ քալ-աղ-ի «գլխ-անի՝ գլխ-ավոր՝ իշխան», ցցր-օ փեր-ի
«գոռն» բառից՝ ցցր-օր-օ փեր-աղ-ի «գունավոր՝ գունդգուն»,
ժոն-օ տան-ի «մարմին» բառից՝ ժոն-օր-օ տան-աղ-ի «մարմն-եղ»,
Յր-օ պուր-ի «հաց» բառից՝ Յր-օր-օ պուր-աղ-ի «հաց-անի՝ հա-
ցով՝ առատաձեռն», զլ-օ գուլ-ի «սիրտ» բառից՝ զլ-օր-օ գուլ-
աղ-ի «սրտոտ», տօլ-օ քվալ-ի «աչք» բառից՝ տօլ-օր-օ քվալ-
աղ-ի «աչ-եղ, տեսքով»...¹ և այլն:

Հիշյալ ածանցի նման, վրց. -օր -ու = հյ. -ոտ և վրց. -ը-դ
= հյ. -սւ բայածանցներն էլ իմաստի ու գործածության որոշ
երանգավորումներով՝ երկու լեզվում էլ միևնույն աղբյուրից դա-
լով՝ ակզբում արտահայտել են, անշուշտ, հավաքական կամ շատի
գաղափարը, որ այսօր էլ, առավել կամ նվազ չափով, պահպան-
վել է որոշ բայածանցում: Այդպիսի բայածանցից են, օր., ինչ-
պես գիտենք, հյ. մորթ-ոտ-ել «բոլորն էլ մորթել», հնձ-ոտ-ել,
վառ-ոտ-ել... կար-տ-ել «շատ մասերի կտրել», բեկ-տ-ել, պոր-տ-
ել... և այլն:

Միևնույն ածանցներով այդ նույն շատի գաղափարը վրա-
ցերենում, սակայն, արտահայտվում է գործողության տևականու-
թյամբ: Մա դրսևորվում է այնպիսի բայածանցում, որոնց մեջ գոր-
ծողությունն սկսված, բայց վերջացած չէ: Դրանք անցյալ-ան-
կատար և նրա բնից կազմված բայածանցն են: Դրանցից է, օր.,
վրց. օ-ցետօց-օր-օ ա-եմքեր-ող-ա «վառվում էր, վառ-ոտ-վում էր»
բայածանց, որով հասկացվում է՝ վառվելու գործողությունը ակզ-
բած, բայց վերջացած չէ, և նա տևում է անցյալում շարունա-
կաբար, հաճախ ընդհատ-ընդհատ՝ շղթայի անվերջ կրկնվող օղակ-
ների պես՝ ցույց տալով այդ նույն գործողության սովորական
կամ մշտական կրկնությունը, այն է՝ ամեն անգամ նրա կա-
տարվելը:

¹ Կա նաև՝ տօլ-օր-օ քվալ-եղ-ի «աչ-ուի՝ աչ-անի» ձևը, որտեղ -օր-
-աջ ածանցի տեղ -յը -եղ փոփոխակն է հանդես եկած: Մա, ըստ երևույթի,
երկակի՝ հավաքական թվի գաղափար է արտահայտել մի ժամանակ վրացերե-
նում: Հիշյալ բայածանցի նման նաև՝ յօր-յը-օ կար-եղ-ի «դա-ուի՝ դա-անի», Յր-յը-
-յը-օ մուլ-եղ-ի «ծնկ-ուի՝ ծնկ-անի», Մար-յը-օ ծար-եղ-ի «ունք-ուի՝ ունք-ա-
նի», այլև՝ ցցր-յը-օ փեռ-եղ-ի «արմ-ատի + ը՝ արմատ-անի», Ջր-յը-օ ցուար-
-եղ-ի «խաչ-անի», ծաղ-յը-օ խառ-եղ-ի «պատկեր-անի», Մոլ-յը-օ ցառ-եղ-ի
«նյուզանի» հյուղավորը... և այլն:

Այսպիսի բայաձևերից են նաև՝ «*წითლდებ-ოდ-ა თ-ბიქი-ბე-
-ოდ-ა*» «*կարմროւմ էր կամ կկարմրեր*», «*ვა-იშლებ-ოდ-ა*» «*ვა-იշե-
-ოდ-ა*» «*բացվում էր*», «*ჩა-ქრებ-ოდ-ა*» «*չա-փրե-ող-ա*» «*հանդչում էր...*
«*და-ლევ-ოდ-ა*» «*դա-լել-դ-ა*» «*խմում էր*», «*და-წერ-ოდ-ა*» «*դա-ծե-ր-դ-ა*» «*գրում
էր*», «*ნახულობ-ოდ-ა*» «*նախույր-դ-ა*» «*տեսնում էր նրան*», «*შოულობ-
-ოდ-ა*» «*շոււր-դ-ა*» «*հարում էր*», «*პოულობ-ოდ-ა*» «*պոսւր-դ-ა*» «*գտնում
էր*»... և այլն:

Այստեղ՝ բոլոր դեպքերում էլ, ինչպես տեսնում ենք, գոր-
ծողությունը սկսված է և շարունակվում է, հետևապես և տևական
է, հաճախ սովորական ու կրկնական: Սա բայերի մեջ առաջ է
եկել առարկայի շատի գաղափարից բայի ցույց տված գործողու-
թյան շատի գաղափարի, այն է՝ գործողության տևականության
կամ կրկնության փոխանցումով: Այս փոխանցումը կատարվել
է շնորհիվ վրց. -*ოდ* -*աղ*, -*ოდ* -*ող*, -*ოდ* -*դ* և *հյ*. -*ատ*, -*ոտ*, -*տ* հա-
մարժեք, երբեմնի հալածական ածանցների, որոնք միևնույն
ծագումով լինելով՝ երկու լիզվում էլ հետագայում, այս կամ այն
չափով, իմաստի տարբեր երանգավորումներ են ձեռք բերել,
որով և նրանք տարբերվում են այսօր իրարից:

Ծանոթ. Հայերենում սովորաբար կատարվել է տ > ծ փոխանցու-
մը, որը իմաստային որոշ երանգավորում առաջ բերելով՝
վերջին հաշվով կատարել է, այս կամ այն չափով, բառա-
ստեղծական դեր: Այս փոխանցումը ոչ միայն մասնիկների,
այլև առանձին բառերի կամ բառաբառանքների մեջ է կա-
տարվել՝ իմաստի որոշ երանգավորումով, ինչպես օր.՝ *մուտ*
— *մուծ*, *խայտ* — *խայծ*, *տատանել* — *ծածանել*, (*հ*) *պարտ* —
դարծ, *բիրտ* — *պիղծ*... և այլն:

Նման փոխանցում կարելի է տեսնել նաև՝ -*տ* || *տի*,
-*ատ* || -*աւտի* երբեմնի հոգնակի մասնիկների մեջ, որոնց ձևա-
իմաստային համարժեքը վրացերենում -*ოდ* -*դ* || -*ოდ* -*աղ* է:
Սրանք հայերենում տալիս են -*ծ* || *ծի*, -*ած* || *ածի* փոխանցու-
մը (ի տարբերություն վրացերենի):

Հայտնի է, որ հայերենում «խավ» բառից գոյություն
ունի մի կողմից՝ խավ-*ար* + *տ* «*կանաչեղեն, ուտելի բան-
ջար*» և մյուս կողմից՝ սրա հնչյունափոխված ձևը՝ խավ-
-*ար* + *ծի* < **խավ-ար* + *տի* ձևից՝ իմաստային երանգավորու-
մով՝ «*ողթի փափուկ, կակուղ և մառգալ ծիլ*»... այսպես նաև՝

«Թալ» բառից՝ Թալ-ար-տ և Թալ-ար-ծի՝ < *Թալ-ար-տի
 ձևից, այլև՝ աղ-ար-տի < *աղ-ար-տի ձևից՝ «վազմուկ,
 մատղաղ» նշանակությամբ. «քեր-ել» բայից՝ *քեր-տ-ել >
 քեր-ք-ել և քեր-ծ-ել՝ իմաստի երանգավորումով... և այլն։
 Նման փոխանցման արդյունքը պետք է համարել նաև,
 իմ կարծիքով, հետևյալ զուգակից ձևերը՝ իմաստի որոշ
 երանգավորումով՝ հեղեղ-ատ և հեղեղ-ած, փլ-ատ և փլ-ատ-
 +ակ և փլ-ած, բաց-ատ և բաց-ած, տերև-ատ և տերև-ած,
 ճղ-ատ = «ճեղք» ձեղքվածք» և ճղ-ած, խանձ-ատ և խանձ-ատ-ել
 և խանձ-ած «էրած», խած-ատ և խած-ատ-ել և խած-ած, փշր-
 -ատ և փշր-ատ-ել և փշր-ած...

Այս փոխանցումը կատարելով -ատ երբեմնի հոգնակի
 մասնիկը՝ միաժամանակ, ինչպես սովորաբար մյուս հոգ-
 նակի մասնիկները, սկզբնական-հոգնակերտական գաղափա-
 րից անցնում է երկրորդական բառաստեղծական գաղափա-
 րին՝ առանձին բառերից նոր բառաձևեր ստեղծելով։ Այս-
 պես օր.¹ դիցուք, Թե եղել է «ճղ» ձևից բառարմատը, որից
 տարբեր մասնիկներով մի ժամանակ կազմվել են՝ ճեղ-ք և
 *ճղ-ատ, դրեթե նույն «ճեղքվածք» նշանակությամբ. վեր-
 ջինս՝ ճղ-ատ > ճղ-ած հնչյունական փոխանցմամբ առաջ է
 բերել իմաստի որոշ երանգավորում և ձևով ու բովանդա-
 կությամբ «ճղ-ած» ձևը տարբերվել է, այսպես ասած, իր
 նախատիպից՝ «ճղ-ատ» ձևից. այսպես նաև՝ «փլ-ատ» բառա-
 ձևից առաջ գալով «փլ-ած» ձևը իր ձևա-իմաստային երան-
 ցավորումով, բնականաբար, տարբերվում է առաջինից՝
 «փլ-ատ» ձևից, ինչպես նաև՝ «վարար-ատ և վարար-ատ-ել և
 վարար-ոտ-ել» ձևից՝ վարար-ած = վրց. Յո-ձը-ձ Գվի-ադ-ի՝
 «զվավ- և զվիվ- և զվի-» բառից, որտեղ հյ. -ատ մասնիկի
 նախատիպը՝ -ադ մասնիկը վրացերենում նույնությամբ
 պահպանված է. նմանապես և հյ. «խորով-ատ և խորով-ատ-
 -ել և խորով-ոտ-ել» ձևից՝ խորով-ած = վրց. Մո-ձը-ձ ծվ-ադ-ի՝
 -ած և -ատ = «ադ» մասնիկներով. հյ. կոշ-ած < *կոշ-ատ = վրց.
 ՄՅՅՅ-ձը-ձ ծվիվ-ադ-ի, որից՝ ախլ-ծվիվ-ադ-ի «նոր-կոշ-ած»
 նորակոշիկը. հյ. հատ-ած < *հատ-ատ և կտր-ած < *կտր-ատ և

¹ Օր. «Թավործի ձորձեր հաղած մարդիկ». տես՝ Գ. Զոհրաբ, Նովելներ
 Երևան, 1941, էջ 189, տ. 12:

կտր-ատ-ել=վրց. յն-օր-օ նր-ադ-ի՝ վրց. նր-ա «կտր-ել» բա-
ռից՝ նույն «-ադ» մասնիկով կազմված... և այլն:

Այս կարգի զուգակից միևնույն -ատ || -ած || -ադ մասնի-
կավոր ձևերը երկու լեզվում էլ, այս կամ այն չափով, կան:
Բայց սովորաբար թե՛ մեկ և թե՛ մյուս լեզվում ավելի հեշտ
է նույն կազմության տարբեր ձևերը դնել, ինչպես օր.
վրց. ցրօ- փրի- և ծցո- մետ- «ավելի» բառերից կազմված
են՝ ցրօ-օր-օ փրի-ադ-ի «գերադանցիկ» և ծցո-օր-օ մետ-ադ-
ի «առավել, չափադանց»=հյ. (այլ առումով)՝ յ-ավել-ու-
ած < *յ-ավել-ու-ատ «ավել» բառից, նույն -ած || -ատ մաս-
նիկով կազմված: Այսպես նաև՝ վրց. ցրօ-օ ծեր-ա գրել
բառից՝ ցրօ-օր-օ ծեր-ադ-ի «գրավոր», օր.
ծերադի սամու-
շտո գրավոր աշխատանք»=հյ. գր-ած=գր-ատ՝ նույն «գր-»
բառարմատից և -ած || -ատ մասնիկից՝ իմաստի այլ առու-
մով, նմանապես իմաստի տարբեր առումներով՝ վրց. ցցոյ-
օր-օ փեթ-ադ-ի «պայթուցիկ» և հյ. պայթ-ած < *պայթ-
ատ. վրց. սշլ-օր-օ սուլ-ադ-ի «ձմեռվա պաշար հացահա-
տիկ» և հյ. հոգ-ած || հոգ-աց-ած՝ երկու լեզվում էլ «հոգի»
շունչ» բառից. վրց. Նոյ-օր-օ սամամ-ադ-ի «տապուր» և հյ.
կեր-ած՝ երկու լեզվում էլ «ուտ-ել» բառից... և այլն:

Միևնույն -օր-ադ || -ատ մասնիկով շատ բառեր կան
վրացերենում, այսպես օր.
ժոց-օր-օ քավ-ադ-ի՝ քավ-ի
«գլուխ» բառից՝ «իշխան» նշանակությամբ. ձո՛ր-օր-օ պիր-
ադ-ի՝ պիր-ի «անձ» բառից՝ «անձնական», ծո՛ր-օր-օ պուր-
ադ-ի՝ պուր-ի «հաց» բառից՝ «հացով, հյուրասեր»... և այլն,
ինչպես նաև նույն -ատ || -ած մասնիկով հայերենում՝ կալ-
-ու-ած || կալ-ու-ած + ք < *կալ-ու-ատ. շին-ու-ած || շին-ու-ած + ք
< *շին-ու-ատ. գր-ու-ած || գր-ու-ած + ք < *գր-ու-ատ. կերտ-ու-
ած || կերտ-ու-ած + ք < *կերտ-ու-ատ. խոս-ու-ած || խոս-ու-
ած + ք < *խոս-ու-ատ... և այլն:

Ատ մասնիկի ձևա-իմաստային անցումով ստացված
-ած փոփոխակը՝ առարկայի սկզբնական-հոգնակի զադափա-
րից լիովին անցնելով մի այլ առարկայի հատկանշի փաղա-
փաբին՝ սովորաբար դրսևորվում է հատկանիշ ցույց տվող
բառաձևերում, որոնք հետագայում, այսօրվա մեր գրական
հայերենում, օգտագործվում են, անշուշտ, որպես հարակա-
տար դերբայի ձևեր, ինչպես օր.
փլ-ած < *փլ-ատ, քաց-ած,
< *քաց-ատ, բր-ած, փոր-ած, աս-ած... և այլն: Սրանք մի

կողմից առարկայի հատկանիշն են ցույց տալիս և մյուս կողմից՝ օժանդակ լայի օգնութեամբ արտահայտում են, այսպես ասած, հարակատար ժամանակ։ Այսպես օր.¹ «գիր» բառից՝ գր-ած ձևը «գրած թուղթ» արտահայտութեան մեջ առարկայի հատկանիշ է ցույց տալիս, իսկ «գրած է» կապակցութեան մեջ՝ որպես հարակատար դերբայ։ Վերջինս հետագա զարգացման արդյունքն է։

Այս -ած մասնիկին տարրեր բարբառներում, ընտանաբար, փոխարինում են ուրիշ, հետևյալ մասնիկները, ինչպես՝ -ան, -ունի, -ուկ... և այլն։ Այսպես օր.¹ գր-ած «գիր» գր-ել ձևից և գր-ման «գրում» ձևից՝ ցույց են տալիս թե առարկայի հատկանիշ (օր.¹ գր-ած թուղթ կ գր-ման թուղթ) և թե հարակատար դերբայ (օր.¹ գր-ած է կ գր-ման է)։ այսպես նաև գր-ած և գր-ման, քաշ-ած և քաշ-ման... գտ-ած և գտ-ման... կարգ-ած և կարգ-ուկ, նստ-ած և նստ-ուկ, պառկ-ած և պառկ-ուկ... և այլն։¹

§ 5. Որ-այ հոգնակի բառածանցը՝ համագոր -ու-ի հոգնածանցին. Բացի -ապ-ի, -սու-ի, -տ-ի հոգնակիներից՝ կա նաև -որ հոգնակին, որն անունների մեջ սովորաբար առանձին հանդես չի գալիս, այլ բարդվում է այլ մասնիկներին։ Օր.¹ «արտ» բառի հոգնակին մի ժամանակ «արտ-որ-այ»² էր. այսպես նաև՝ վան-որ-այ, դաշտ-որ-այ, կալ-որ-այ... Սրանց վերջից կարող է նորից «ք» հոգնակի մասնիկն ավելանալ, ինչպես օր.¹ արտ-որ-այ-թ, վան-որ-այ-թ... և այլն։

Սա սովորական երևույթ է հայերենում, հայերենն այնպիսի լեզուներից է, որ լոկ մի հոգնակի թվի զաղափարն արտահայտելու համար հաճախ իրար է բարդել երկու, երեք և երեքն էլ ավելի հոգնակի մասնիկներ, ինչպես օր.¹ մանկ-տի-թ մամ-նուկներ, աչ-վի-թեր-մի-ս «իմ աչքեր», կն-թ-տի-թ «կանայք», դռ-թ-տ-մե-թ «գոմեշներ»... և այլն։

Այսպիսով արտ-որ-այ-թ բառածանն էլ իրար բաղադրված

¹ Այս օրինակները՝ գր-ման է=գր-վ-ած է. գր-ման է= գր-վ-ած է. քաշ-ման է=քաշ-վ-ած է. գտ-ման է=գտ-վ-ած է. կարգ-ուկ է=կարգ-վ-ած է. նստ-ուկ է=նստ-ած է. պառկ-ուկ է=պառկած է և այլն՝ բերում եմ ձաթիկյանի «Հնութիւնք Ակնայ» գրքից (Թիֆլիս, 1895. էջ՝ 303—4).

² Արտ-որ-այ և սրա նման ուրիշ բառերի -որ-այ հավաքական կամ հոգնակի վերջավորութունը գրվել է նաև -օր-այ ձևով, որ հավանական է ծագած լինի Զ-աւ-ր-այ ձևից։

երեք հոգնակի մասնիկ ունի «արտեր» (հոգն.) գաղափար արտահայտելու համար: Այդ երեք մասնիկներից առաջինը՝ -որ-ն է, որ անունների մեջ սովորաբար առանձին չի գործածվում, իսկ վերջին երկուսը միացյալ՝ -այ+ք ձևով՝ գործածական է նաև առանձին՝ հոգնակի բառաձևերում, ինչպես օր.՝ կան-այ+ք, տիկն-այ+ք, պարոն-այ+ք... իսկ առանց «ք» հոգնակի մասնիկի կու-նենայինք՝ *կան-այ, *տիկն-այ, *պարոն-այ (ինչպես օր.՝ վան-որ+այ, որից և՛ հետագայում քք հոգն. մասնիկի բաղադրմամբ՝ վան-որ-այ+ք)... Գարեկի է ենթադրել, որ -որ.մասնիկն էլ առանձին պետք է գործածվելիս լիներ անունների մեջ, որովհետև մենք նրան հանդիպում ենք բայերի մեջ նաև առանձին գործածված:

Այստեղ, ի միջի այլոց, պետք է նշել, որ, ինչպես հայանի է, հայերենը հաճախ գործողության կրկնությունը ցույց տալու համար նաև բայի արմատն է կրկնում, օր.՝ կապ-եց—կապ-կապ-եց, ծակ-եց—ծակ-ծկ-եց, ծախ-եց—ծախ-ծխ-եց, ծամ-եց—ծամ-ծմ-եց, լափ-եց—լափ-լփ-եց, խազ-եց—խազ-մզ-եց (բազմազ՝ կըրկնականից), քափ-եց—քափ-քփ-եց... և այլն: Այս կրկնականների վրա է, որ հաճախ գործողության կրկնությունն է՛լ ավելի սաստկացնելու համար դրվում են նաև մեզ ծանոթ հոգնածանցները՝ -աւո-ի, -ուո-ի, -տ-ի, -որ-այ... և ուրիշ շատերը, որ կտեսնենք հաջորդ հատվածներում:

Այսպես, օր.՝ նույն «կապ-ել» բայից ունենք՝ կապ-կապ-եց և կապ-կապ-ոտ-եց, բայց նաև սրա համադրո ձևերից՝ կապ-կապ-որ-եց. «ծակ-ել» բայից՝ ծակ-ծկ-եց և ծակ-ծկ-ոտ-եց, բայց նաև՝ ծակ-ծկ-որ-եց. «ծամել» բայից՝ ծամ-ծմ-եց և ծամ-ծմ-ոտ-եց, բայց նաև՝ ծամ-ծմ-որ-եց. «լափ-ել» բայից՝ լափ-լփ-եց և լափ-լփ-ոտ-եց, բայց նաև՝ լափ-լփ-որ-եց. «խազ-ել» բայից՝ խազ-մզ-եց և խազ-մզ-ոտ-եց, բայց նաև՝ խազ-մզ-որ-եց. «թափ-ել» բայից՝ թափ-թփ-եց և թափ-թփ-ոտ-եց, բայց նաև՝ թափ-թփ-որ-եց. «քաշ-ել» բայից՝ քաշ-քշ-եց և քաշ-քշ-ոտ-եց, բայց նաև՝ քաշ-քշ-որ-եց. «քանդ-ել» բայից՝ քանդ-քնդ-եց և քանդ-քնդ-ոտ-եց, բայց նաև՝ քանդ-քնդ-որ-եց. «փք-ել» բայից՝ փք-փք-եց և փք-փք-ոտ-եց, բայց նաև՝ փք-փք-որ-եց ըստ բնականորեն դուրս տալ՝ նշանակությամբ և այլն:

Հիշյալ օրինակներից հեշտ է կռահել, որ -ոտ, (-աւո, -տ) հոգնածանցը համադրո է -որ ածանցին, և սրանք իբրար փոխարինում:

մնա՝ Սրանք՝ երկուսն էլ, ինչպես տեսնում ենք, իրար կողք-
 կողքի հանդես են դալիս զուգակից բայաձևերում: Դրանցից, օր.,
 Դարձաբաղի բարբառում գործ են ածվել՝ թե զզդդ-աւ-ել և թե
 զզդդ-ոք-ել՝ միևնույն շարտ այրել, խանձել՝ նշանակութամբ,
 թե լափ-լփ-աւ-ել և թե լափ-լփ-ոք-ել՝ լալիլ բայի կրկնակտնը՝
 բռնորը լափելը, թե լսզտ-աւ-ել և թե լսզտ-ոք-ել կամ լստտ-ոք-
 -ել կրել. լիզել՝ բռնորը լիզելով ուտել-վերջացնելը, ինչպես նաև՝
 այս կամ այն բարբառում՝ ծախծխ-աւ-ել և ծախ-լիս-ոք-ել կամ
 ծախծխ-ոք-ել համեն ինչ ծախելը, ծակծկ-աւ-ել և ծակծկ-ոք-ել
 շարտ ծակեր բանալը, կապկպ-աւ-ել և կապկպ-ոք-ել շարտ կապել
 կամ շատերը կապելը, ծամծմ-աւ-ել և ծամծմ-ոք-ել շարտ ծամելը,
 խլխլ-աւ-ել և խլխլ-ոք-ել խազմզ-աւ-ել և խազմզ-ոք-ել շարտ
 խազմզելը, խանձմնձ-աւ-ել և խանձմնձ-ոք-ել շարտ խանձել, այ-
 րելը նշանակութամբ... և այլն:

Կարող է նաև արժատը չկրկնվել, օր.՝ կարկատ-աւ-ել և
 կարկատ-ոք-ել զանազան բաներ կարկատելը, լստտ-աւ-ել և
 լստտ-ոք-ել շարտ լստտեր՝ հնձած խտից փոքրիկ-փոքրիկ դե-
 ղիկներ շինելը, բշտ-աւ-ել և բշտ-ոք-ել շարտ բշտիկներ դուրս
 տալը... և այլն:

Պատահում է, այն էլ շատ է պատահում, որ մի շարք բա-
 յաձևերում հանդես է դալիս -աւ (-աւտ, -տ) հոգնածանցը, որոշ
 բայաձևերում էլ՝ -ոք ածանցը: Այսպես, օր.՝ սովորաբար հան-
 զիպում է ջարդ-եց—ջարդ-աւ-եց, բայց ոչ՝ ջարդ-ոք-եց, բռն-եց
 —բռն-աւ-եց, բայց ոչ՝ բռն-ոք-եց, կտր-եց—կտր-տ-եց, բայց ոչ՝
 կտր-ոք-եց, պոկեց—պոկ-աւ-եց, բայց ոչ՝ պոկ-ոք-եց, քանդեց—
 քանդ-աւ-եց, բայց ոչ՝ քանդ-ոք-եց... և ընդհանրապես՝ բնդեց²—
 բնդ-ոք-եց, բայց, ոչ՝ բնդ-աւ-եց, պատատ-եց (= փաթաթեց)—

¹ Մանավանդ որ քարթվելական լեզուներում (-աւ || աղ ||) -դ > -ր հըն-
 չյունի փոխանցման դեպքեր էլ կան. այսպես օր.՝ վրց. գադմսիդերս—գարմո-
 խդերս «վար կրեբի», վրց. գադմոմխդարս = գադմոմխդարս «վար է իջել», վրց.
 գադմոուխամս = գադմոուխամս «ածել է», վրց. մոխդուր-ի = ճան. մալադուր-
 -է «թռչունի մի տեսակը», վրց. ցխվիւ-ի = ճան. մեզբ. ցխվի(ն)-դ-ի «բիթ»
 և այլն. այս տեսակետից էլ կասկած չկա, որ -as || -ար մասնիկները եթե ոչ
 նույնը, գոնե իրար համազոր մասնիկներն են:

² Բնդելը նշանակում է խոշոր-խոշոր կարել, շուլալել: Վրացերենում էլ
 ძრადვ-ვა բլամդ-վա = բնդել, շուլալել: Հյ. Բարբառներում էլ՝ բնդ-ել և
 կրկնածանց՝ բնդ-ոք-ել (գաղա. բառարանում չհիշատակված) բայաձևերը,
 անշուշտ, բնդ-ել բայից են ստացված՝ որ > ր > | հոգնածանցմամբ, այսպես, օր.
 բնդել > բնդ-ոք-ել > բնդ-ր-ել > *բնդ-ել (միջածանցվելով) > բնդել > ր > | փո-
 խանցումով և ապա՝ բնդ-ոք-ել՝ կրկնածանցումով:

պատատ-որ-եց, բայց ոչ՝ պատտ-ութ-եց, պաշպչ-եց—պաշպչ-որ-եց, բայց ոչ պաշպչ-ութ-եց, լղլղ-եց լխառնեց—լղլղ-որ-եց, բայց ոչ՝ լղլղ-ութ-եց, դլ-եց լծալվեց—դլ-որ-եց, բայց ոչ՝ դլ-ութ-եց, փաթաթ-եց—փաթաթ-որ-եց, բայց ոչ՝ փաթաթ-ութ-եց, ափսիս-եց (ափս բառից՝ ափս-լափս) կրկնակետով = լծառն մեջ կուշրի նման շոշափելով գնալ կամ մի բանի ման գալ) —ափսիս-որ-եց, բայց ոչ՝ ափսիս-ութ-եց, ծամլմ-եց (ծամմել բայից՝ ծամ-ծմ-ել կամ ծամ-լմ-ել) —ծամլմ-որ-եց, բայց ոչ՝ ծամլմ-ութ-եց, լմլմ-եց (= լոմլոմել եռտեղիքը ստեպ-ստեպ ծամծմել) —լմլմ-որ-եց, բայց ոչ՝ լմլմ-ութ-եց... և այլնս կամ էլ պատահում է՝ թակ-եց—թակ-ութ-եց, բայց ոչ՝ թակ-որ-եց, ապա արմատի կրկնությամբ՝ թակակ-որ-եց, բայց ոչ՝ թակակ-ութ-եց (թեև ունենք մի ուրիշ՝ թափ-եց—թափ-ութ-եց—թափթփ-ութ-եց), խաբ-եց—խաբ-ութ-եց, բայց ոչ՝ խաբ-որ-եց և խաբլբ-եց—խաբլբ-որ-եց, բայց ոչ՝ խաբլբ-ութ-եց, խաղ-եց—խաղ-ութ-եց, բայց ոչ՝ խաղ-որ-եց և խաղմղ-եց—խաղմղ-ութ-եց, բայց ոչ՝ խաղմղ-որ-եց, քանդ-եց—քանդ-ութ-եց, բայց ոչ՝ քանդ-որ-եց և քանդքնդ-եց—քանդքնդ-որ-եց, բայց նաև՝ քանդքնդ-ութ-եց... և այլն:

§ 8. -Որ հոգնածանցի այլոց հետ միացումը, նրա դրափոխությունն ու այլակերպումները բայի մեջ. Որ հոգնածանցը հասկանալու համար ավելի լավ է, փոխադրելով ու դուրսբերելով նա հաճախ առանձին հանդես չգալով՝ միասնում է ուրիշ, օր.¹ -ստ, -ութ, -տ հոգնածանցներին և սովորաբար այլակերպվում է՝ տալով որ>բ>ն || 1 || 2:

Ոչ միայն բաղադրվելիս, այլև բայաձևերի մեջ առանձին հանդես գալիս՝ -որ հոգնածանցը կարող է -ր դառնալ,¹ ինչպես օր.¹ «դունդ>դունտ» բառարմատից կազմված է՝ գնտ-ր-ել բայը (ինչպես և «գիլ» արմատից «գլ-ել» և կրկնածանց՝ գլ-տ+ր-ել <*գլ-տ+որ-ել>, «գորով» բառարմատից՝ գորով-ր-ել բայը «շատ սիրով ու գորովով համոզել», «թարախ» բառարմատից՝ թարախ-ր-ել «վերքին կամ պալարին շատ թարախ գոյանալը» և այլն:²

¹ Այս -բ հոգնածանցը կարող է ստացված լինել -եսը երբեմնի հոգնակի մասնիկի ժողովրդական պարզացումից՝ հնչյունափոխությունից. այսպես՝ -եսը >եր || -ար || -իր>-ր.

² Այսպեղ կարելի է նշել զրբ. բառով «վեր վերցնել, վերացնել» բայի տեղ. հատաբայը բարձ-ի=աշխարհ. բարձ-եց-ի. արմատն է՝ բարձ, որից՝ բարձ-իչ բարձ-ում-ի, բարձ-բ: Վերջինս, իմ կարծիքով, նույն է < ու երբեմնի հոգնածանցով՝ այսպեղ արդեն բառաստեղծական ղերով հանդես եկած, հեռակային բարձ բառարմատը սկզբում ցույց պետք է տար «վեր (վերցրած)», իսկ «բարձ-բ»-ը՝ «շատ վեր (վերցրած)»:

Իսկ -տ հոգնածանցին քարդմելիո՝ որ>ր հոգնածանցը տո-
մորարար նախորդում է նրան և հաճախ այլապես պլուզում է ք>ռ
|| 1 || շ փոխանցումով: Թեև, իհարկե, կարող է և իր սկզբնական
ձևով էլ հանդես գալ Սյրպիսի ձևերից են, օր.¹ «Կոխել» բայից՝
կոխ-ոտ-ել և կոխ-ը-տ-ել. «Ջարդել» բայից՝ ջարդ-ոտ-ել և ջարդ-
ը-տ-ել բռնորն էլ ջարդել: սղկել «մանրել-փոշի դարձնել»
բայից՝ սղկ-ը-տ-ել բռնորովին մանրել, փոշի դարձնել: սխմել
<սղմել բայից՝ սխմ-ը-տ-ել. նեւ-ել բայից՝ նեւ-ը-տ-ել. փեւ-ել
բայից՝ փեւ-ը-տ-ել. ամպել բայից՝ ամպ-ը-տ-ալ || ամպ-ը-տ-
ալ, ճաքել բայից՝ ճք-ը-տ-ալ <*ճաքաալ. ճղ-ալ բայից (Նվ-
դոկ. բարբառ)՝ ճղ-ը-տ-ալ «ճրղ-ճրղ ձայնի հանել»: գունդ>
գունա բառարմատից՝ գնտ-ել. գնտ-ը-ել և գնտ-ը-տ-ել. քերել ||
քեղ-ել բայից (Նվդոկ. բրբ.)՝ քեղ-ը-տ-ել «քեր-քերել»: ճղ-ել
բայից՝ ճղ-ոտ-ել և ճղ-ը-տ-ել, այլև՝ ճղ-ը-տ-ովի անել...

Այստեղ պետք է նշել՝ «ճղ-ը-տ-ովի անել» (Ղբրդ. բարբ.)
ձևի հետ միասին նաև ճրղ-ոտ-ել բայաձևը, որն, իմ կարծիքով,
ստացված է՝ ճղ-ը-տ-ել ձևից՝ «ը» հոգնածանցի դրափոխու-
թյամբ, հետանցմամբ: Իսկ «ճրղ-ոտ-ել» բայաձևից կազմված է
«ճրղ-ոտ-ուն» ածականը (Ղբրդ. քարբ.):

Առհասարակ «ը» հնչյունը, թեկուզ և արմատական, վերևի
օրինակի նման, հեշտությամբ իր դիրքը փոխում, հետ է անց-
նում ինչպես բայերի, այնպես էլ անունների մեջ, այսպես օր.¹
կապելու>կարպետ, կամուրջ>կարմու(ն)ջ, դատարկ>դարատկ>
դարդակ, սովորել>սորվել... և այլն:¹

Նույնը պետք է ասել «կրծի» և «կծել» որպես, իմ կարծի-
քով, մեկը մյուսի սաստկական բայաձևերի մասին: Կարելի է

1 Տղա-մարդ=մրց. մեծ-յուց մամա-կացի և կին-մարդ=մրց. լեզու-կացի բառերի մեջ, ըստ երևույթին, մարդ=մրց. յուց կացի բառը երկու
լեզվում էլ արտահայտել է ընդհանուր թե արական և թե իգական սեռի հե-
տադասում է միայն, որ սա դարձացնում է արակ. սեռի զարգացումը Այսօր
«կին-մարդ» բառի տեղ հայերենում գործ է ածվում «կինարմատ», որն, իմ
կարծիքով, սկզբնական «կին-մարդ» ձևից է ծագում՝ հնչյունափոխությամբ,
այսպես՝ կին-մարդ>կին-ա-մարդ>կին-ա-ը-մարդ՝ «ը»-ի դրափոխությամբ
>կինարմատ՝ «ը»-ի խլացմամբ: Այսպես էլ՝ «կնիկ-մարդ» ձևից է ծագել հե-
տադա «կնիկ-արմատ» ձևը՝ կնիկ-մարդ>կնիկ-ա-մարդ>կնիկ-ա-ը-մարդ>
կնիկ-ա-ը-մատ. հնչյունափոխությամբ մրց. լեզու-կացի «կին մարդ»
բառից էլ ստացվել է՝ լուսից դիպել կինարմատ կամ կնիկարմատ բառերի երկ-
բորը մասը՝ «արմատ» կապ չպետք է ունենա «արմատ» տառնձին բառի հետ,
ինչպես ոմանք կարծում են:

ենթադրել, որ եղել են՝ կծ-որ-ել>*կծ-ր-ել և ապա կնկնածանց՝ կծ-ր+ոտ-ել բայաձևերը, որոնցից արդեն մեր սովորական կրծ-ել և կրկնածանց՝ կրծ-ոտ-ել բայաձևերը՝ «բ»-ի դրափոխությամբ ստացված, ինչպես այդ պարզ երևում է, վերևում բերված «ճդ-ր+տ-ել» կամ «ճդ-ր+տ-ովի անել» բայաձևերից ստացված՝ «ճրդ-տ-ել» կամ «ճրդ-տ-ովի անել» բայաձևերի մեջ¹։

Պետք է նշել նաև «կրճել» բայաձևը, որն, իմ կարծիքով, «հծհլ» բայից ստացված «կրճել» սաստկականի տարբերակը պետք է լինի (արմատական վերջահնչյունի՝ ծ—ն տարբերակմամբ)։ Այս «կրճել» բայաձևն էլ իր տարբերակներով հանդերձ, անշուշտ, հետևյալ անցումներն է կատարել՝ կծ-ել>կճ-ել>կծ-ր-ել>*կճ-ր-ել, կրծ-ել>կրճ-ել՝ սաստկածանց և կրծ-ոտ-ել>կրճ-ոտ-ել>կրճ-տ-ել՝ կրկնասաստկածանց բայաձևերը²։

Սրանք իմաստով էլ, իհարկէ, որոշ երանգավորումներով միասին, նույնն են՝ ըստրին էլ կապված լինելով արմատի հետ կապ ունեցող գործողության հետ։ Վրց. յօթ-օ կիծ-ի «մանկ. ատամ» բառն էլ հյ. «կիծ || կծել» բառի հետ, անշուշտ, նույնն է, որի կողքին վրացերենում կան նաև՝ յրոց-օ կրեմ-ա «կրճ-ել» կամ յրոց-օ կրիճ-ա «ատամ», այլև՝ յօթ-յօթ-օ կած-կած-ի «ատամ-ատամի դար-կել» և այլն։

Ըստ իս, «պրկել» և «պրկել» բայերն էլ մեկը մյուսի սաստկական ձևերն են երևում։ «Պրկել» բայի սաստկականն է՝ «պրկ-ոտ-ել», այլև, թերևս, պրկ-որ-ել>պրկ-ր-ել, ինչպես նաև կրկնածանց՝ պրկ-ր+ոտ-ել. այս նույն ձևերից «բ»-ի սովորական դրափոխությամբ կունենայինք՝ *պրոկ-ել, *պրոկ-ոտ-ել, իսկ արանցից

¹ Այսպիսով, ուրեմն, կարելի է ասել, որ միջածանցը՝ հանդես գալով միմիայն արմատի մեջ, ինչպես այդ երևում է վերևում բերած մի քանի օրինակներից էլ, մասնավորապես հայերենում, առաջ եկած պետք է լինի լեզվի դարգացման հետագա աստիճանին, այն էլ սովորաբար վերջածանցներից՝ նրանց դրափոխության և նույնիսկ որոշ, գուցե և արդեն իր նախապիսի համեմատությամբ տլլև անճանաչելի դարձած, հնչյունափոխության շնորհիվ։ Այսպես թե այնպես, միջածանցների ծագման ստուգաբանությունը, ինչպես կարծում եմ, պետք է որոնել հիմնականում վերջածանցների ստուգաբանություն մեջ։

² Վերջին բայաձևը՝ «կրճտել», որ «կճ-ր-տ-ել» ձևից է ստացված՝ «բ»-ի դրափոխությամբ, երևում է նաև նրանից, չր «Բառգիրք Յաշխաբառուէ ի գրաբառ» (1869, Վենետիկ)-ում հենց ուղղակի հիշատակված են (2-րդ սյունակ, էջ 7, տող 31—32)՝ «կճ-ռ+տ-ել» կամ «կճ-ռ+տ-եցնել» ձևերը՝ «բ» ածանցը դեռևս արմատի մեջ շանցած։

արդեն՝ պլոկ-էլ, պլոկ-ոտ-էլ բայաձևերը՝ ր>լ փոխանցումով, որ-
պիսի երևույթ կա նաև հետևյալ բայաձևերի մեջ՝ «գունդ» > գունտ
բառամասից կաղմված՝ գնտ-ել, գնտ-ր-ել > գնտ-լ-ել՝ դարձյալ
ր>լ փոխանցումով. «ճընկ» բնաձայնից՝ ճնկ-լ+տ-ալ (նվզով. բարբ-
=ճընկ-ճընկ ձայնն ր հանել) <*ճնկ-ր+տ-ալ ձևից. «հրել» բայից՝
հլ-ոտ-ել <*հր-ոտ-ել ձևից փոխանցված. «գունդ» բառից՝ գնդ-ո-իկ
<*գնդ-ր-իկ և գնդ-լ-իկ <*գնդ-ր-իկ <*գնդ-որ-իկ ձևվից. «հաստ»
բառից՝ հաստ-ո-իկ և հաստ-լ-իկ <հաստ-ր-իկ <*հաստ-որ-իկ՝ որ>ր
> ու և 1 փոխանցումով և այլն։¹

1 Այստեղ պետք է հիշատակել, վերջապես, որ ակադեմիկոս Ղափանցյա-
նը (ԷՆՆՀանուր լեզվաբանություն) հատ. 1-ին, Երևան, 1939. էջ 207—8,
նմանապես ավելի շուտ հրատարակված նրա «Մի քանի հնաբանական Մա-
ցորդներ հայերենում» հոդվածում, տ. Գիտ. և Արվեստի Խնամախոսի Տեղեկա-
դիր, № 2, 1937 թ.) այս -լ մասնիկը (ինչպես նաև՝ -ու մասնիկը, որ ես ցույց
եմ տալիս վերևում, անմիջապես շարունակելով) պատահական «լ» կամ «ու»
հնչյունից է համարում ծագած։ Այսպես օր.՝ «... լեզվի զարգացման հասարա-
կական պահանջով,—գրում է նա,—այդ «լ» և «ու» հնչյուններով տարբերակ-
ները սկսում են ստանալ մի նոր, մեզ հարկավոր իմաստ, որի պահանջը կար,
բայց մի բառաձևով չէր արտահայտվում, այն է՝ ավելի փաղաքական բաներ,
ինչպես՝ նեղլիկ, կարճիկ, կոկիկ, շնկիկ, հաստիկ, բարավիկ (<բարակիկ),
սոթիկ, սուտիկ և այլն՝ -լիկ (<*լ+իկ՝ Ա. Մ.) նորաձև մասնիկով, և անար-
գական բաներ, ինչպես՝ հաստիկ, հուշտիկ, հեծիկ, ցեթիկ, լոթիկ, կունդ-
աիկ և այլն՝ -ուիկ (<*ու+իկ՝ Ա. Մ.) նորաձև մասնիկով։ Այս շարունակում է նա
(ն. տ. էջ 207—8)՝ ԷՆՆյունի այդպիսի պատահական զոյացում ու հավելացումը,
ինչպես և դրա հետագա ձևաբանական օգտագործումը, որպես մասնիկի, մենք
հարկավոր պիտի ունենանք և արմատի կամ բառարնի մեջ... ըստ իս, այդպիսի
հնչյունական փոխոձնի միջամասնցում (կամ ներածանցում) մենք պետք է
տեսնենք սովորական պոկել և ածանցյալ պոկել բայերի մեջ, ինչպես և բնա-
բեր և բլծորել նման կազմությունների մեջ՝ թերևս այդպիսի «լ» հնչյուն
ունենք և «կոր» բառի մեջ հանդես գործող, ինչպես և գավառական «սլոր»
(«սուլուր») հանդես գալիս բառի Բայց «լ» մասնիկը, ինչպես
երևում է իմ բերած օրինակներից վերևում, ծագում է «-ր» մասնիկի հնչյու-
նափոխությունից և, իմ կարծիքով, պատահական «լ» հնչյունից ծագած չի կա-
րող լինել Եթե ծագած լինեք պատահական հնչյունից, ինչպես ակադեմ. Ղա-
փանցյանն է գրում, «լեզվի զարգացման հասարակական պահանջով... մի նոր
մեզ հարկավոր իմաստ արտահայտելու, ապա սա միակ դեպքը չպետք է լինել,
այլ այսպիսի իմաստային տարբերակում պետք է առաջ բերեին և ուրիշ պա-
տահական (օր.՝ «ն», «դ», «տ» և այլն) հնչյուններ, ինչպես՝ մեծ > մեծն, քիթ
> քիթն, կամուրջ > կարմուխ... ծանր > ծանր, մանր > մանր, սանր > սանր,
նողպուր > նողպուր, կալբաս > կալբաս և այլն (որտեղ իմաստային տարբե-
րակում բնավ էլ առաջ չի եկած՝ այս դեպքում «ն», «դ» և «տ», իրոք որ, պա-
տահական հնչյունների հավելմամբ)։

Այժմ ցույց տանք, սովորաբար -տ հոգնածանցին նախորդելիս՝ որ > ր հոգնածանցի ու-ի փոխանցման դեպքերը,¹ որ համեմատաբար ավելի շատ են² Դրանցից են, օր.³ ճանկ-ել—ճանկ-ն+տ-ել (կամ՝ չանդ-ն+տ-ել չչանդ թրմատից), այստեղից ճանկ-ն+տ-ուք. չոք-ել—չոք-ն+տ-ել շշարունակ ծնրադրելւք. պագ-ել—պագ-ն+տ-ել. պչխ-ել «փորել»—պչխ-ն+տ-ել «փորփորել, քչփորել»։ ջոկ-ել—ջոկ-ն+տ-ել բոլորն իրարից ջոկելւք. սխմ-ել < *սղմ-ել—սխմ-ն+տ-ել շշատ սեղմելւք. սոթտ-ել «քշտել»—սոթտ-ն+տ-ել. ցատկ-ել—ցատկ-ն+տ-ել, բայց նաև՝ ցատկ-նտ-ել կամ ցատկ-տ-ել, այստեղից՝ ցատկ-ն+տ-ուք. (փոթ-) փոթ անել ծծալի ծալ անել—փոթ-ն+տ-ել, բայց նաև՝ փոթ-տ-ել. շտկ-ել—շտկ-ն+տ-ել ռուդդել, ճալթելւք. ճաթ-ել—ճաթ-ն+տ-ել—ճաթ-ն+տ-ել ճալքճալքելւք. զմ-ալ շշնքի արձագանք տալը—զմ-ն+տ-ալ, այստեղից՝ զմ-ն+տ-ուք «որոտընդոտալ, աղմկալից»։ փեթ-ել—փեթ-ն+տ-ել (Պլա. բարբ.) «փետրատել, թերթերը պոկոտել»։ ժողով-ել > ժողով-ել—ժողով-ն+տ-ել, բայց նաև՝ ժողով-տ-ել կամ՝ ժող-տ-ել՝ «լ» արմատականի անկումով. լափ-ել—լափ-ն+տ-ել > լի-ն+տ-ել (Պլա. բարբ.) «անորոշ խոսել»։ լոխալ-ել «կաշին քերծվել»—լոխալ-ն+տ-ել. ճեղք-վել—ճեղք-ն+տ-վել. խաբ-ել—խաբ-ն+տ-ել «խաբխաբել»։ ծակ-ել—ծակ-ն+տ-ել «ծակ-ծկ-ել», ծակ-նտ-ել կամ՝ ծակ-տ-ելւք. կապ-ել—կապ-ն+տ-ել «կապկալել», բայց նաև՝ կապ-նտ ել—կապ-տ+ն+տ-ել. կծկ-ել—կծկ-ն+տ-ել. ճվ-ալ—ճվ-ն+տ-ալ, այստեղից՝ ճվ-ն+տ-ուք. շտկ-ել—շտկ-ն+տ-ել. ծվ(աա)ել («ծվ-են» բառից)—ծվ-ն+տ-ել,

¹ Այժմ քանի որ հոգնածանցը, այլ նույնիսկ քան արմատական հնչյունն էլ երբեմն ւոռ-ի մոտ ո է դառնում, օր.³ «փետուր» բառից փեթաւ-ել բայի արմատականն է՝ փեթաւ-տկ-ել բոլորն էլ փեթաւել, այլն՝ տալ-ել || տալ-ալ-ել բայաձևից՝ տալ-ալ-ուք, որի հնչյունափոխված ձևն է, ըստ երևույթին, *տալ-ալ-ել ձևից՝ տալ-աւ-ել՝ չոք արմատական հնչյունի անկումով և քան հոգնածանցի կոշտացումով բայց այս ո < ր < ու-ից փոխանցված հոգնածանցը չպետք է շփոթել «առ» արմատից ստացված «ո»-ի հետ, օր.³ գետ-ու-ել < *գետ-աւ-ել «գետից անցնելիս» աչքը ջուրը տանել», գիծ-ու-ել < *գիծ-աւ-ել, խել-ու-ել < *խել-աւ-ել և այլն։

² Այս ու > ր > ս > ր > ս > աւ բաղադրյալ հոգնածանցը ահագնաւ. Մ. Աբեղյանը (Հայոց լեզվի տեսութիւն, Երևան, 1931. էջ 302) սխալմամբ ստացված է համարում փնտռելի, պառնել և պատռել բայաձևերի անալոգիայով [փնտռ-ել, պառն-ել, պատռ-ել բայերին բաղադրվելով տ ածանցը՝ փնտռ+տ-ել, պառն+տ-ել, պատռ+տ-ել՝ արմատական ո հնչյունին հաջորդել է ս ածանցը և ստացվել է, այսպես ասած, ուտ հնչյունակոմպլեքսը, որի նմանութիւնով, իբրև թէ, կազմվել են մյուս ու+ս մասնիկավոր բոլոր բայաձևերը, որ, ինչպես տեսնում ենք, չիլա չէ]։

այստեղից՝ ծվ-ն+տ-ան. վաղ-ել—վաղ-ն+տ-ել, այլև՝ վաղ-վղ-ել—
վաղ-վ-ն+տ-ել <*վաղ-վղ-ն+տ-ել ձևից (ուսենք վաղ-վղ-տ-ել ձևն
ևս), այստեղից՝ վաղ-վ-ն+տ-ուք <*վաղ-վղ-ն+տ-ուք ձևից և այլն¹:

Այս -ն+տ բաղադրյալ հոգնակին կարող է կրկին -որ հոգնա-
ծանցով բարդվել, այսպես՝ ն+տ+որ, օր.¹ ճանկ-ել—ճանկ-ն+տ-ել
կամ՝ չանգ-ն+թ-ել² և ապա՝ ճանկ-ն+տ+որ-ել կամ՝ չանգ-ն+տ+որ-
ել³ չանգ-ն+թ+որ-ել. դ-ել—դ-ր+տ-ել և ապա՝ դ-ր+տ+որ-
ել. ծղ-ող-ել³ թեթ-թել պատասել, ճղել-քըքթել³ և ապա՝ ծղ-ր+
տ+որ-ել ժժվատել, պատառտել³. Լափ-ել—լափ-ն+տ-ել և ապա՝
լափ-ն+տ+որ-ել. վաղ-ել—վաղ-ն+տ-ել և ապա՝ վաղ-ն+տ+որ-ել⁴:

¹ Մինչևս ըստ ակադ. Մ. Արեղյանի (Հայոց լեզվի տեսություն, Երև-
ան, 1931, էջ 302)՝ վաղ-վ-ն-տ-ել բայաձևը ստացված է «վաղ-ել» բայի սկզբի
վ բաղաձայնի կրկնությունից, որը ոչ թե սկզբի բաղաձայնի կրկնությունից,
այլ, ինչպես տեսնում ենք, բայարմատի կրկնությունից և հնչյունափոխությունից
է ստացված՝ վաղ-վղ->վաղ-վ- փոխանցումով:

² Հոգն. տ+թ փոխանցումը պատահում է որոշ բարբառներում, օր.¹ աճ-
նել ճապղնով տորել լվացքը՝ բայի սաստկականը մի բարբառում աճն-ն-
-ելը է, մյուսում՝ աճն-թ-ել, «ճն-ել» բայից՝ ճմն-ս-ել և ճմն-թ-ել՝ իսկ որո-
նից՝ ճմն-թ+տ-ել. «կծկել» բայից մի բարբառում՝ «կծկ-ս-ել», մյուսում՝ կծկ-
-թ-ել և այլն:

³ «Ծղ-ող-ել» բայը, ըստ իս, ծղ-ել «ճղել» բայի սաստկականը պետք է
լինի՝-որ (=ու) հոգնածանցի ալլակերպումով Արմատն է՝ ծղ=ճղ (հմտ. ծղ-
-ր+տ+որ-ել): Այդ ծղ-ել (=ճղ-ել) ենթադրյալ բայի սաստկականը եղել է, ըստ
երևույթին, *ծղ-որ-ել «չառ ճղել» >*ծղ-ու-ել>ծղ-ուղ-ել, ինչպես նաև՝ «խան-
ձել» բայից՝ խանձ-ող-ել=խանձ-ոս-ել՝ երկուսն էլ «էբել-մրկել, չարաչար խան-
ձել» ըստ «Առնեռն-ի», որոնց՝ ող (<*ու<*որ)=ա՝ ածանցները իրար հաս-
գոր են: Սրանց միջի բոլոր ածանցը եբբեմի որ հավաքականի հնչյունափոխ-
ված ձևը լինելով՝ օտար (մշտական կամ տևական հատկություն) զտրափառ է
արտահայտում: Կարելի է ենթադրել, որ հյ. դերբայական բոլոր վերջավորու-
թյունն էլ նույն ձևով պետք է ծաղեր նույն բոլոր եբբեմի հավաքականից՝
-որ>*ու>*ող. փոխանցումով, ինչպես օր.¹ խանձ-որ-ել>*խանձ-ու-ել>*խանձ-
ող-ել=խանձ-ող. ծղ-որ-ել>*ծղ-ու-ել>ծղ-ող-ել—ծղ-ող(=ճղ-ող), բնդ-որ-ել>
բնդ-ու-ել>բն-ող-ել—բնդ-ող, այլև՝ կապկպ-ու-ել—կապկպ-ող. ծակծկ-ու-ել—
ծակծկ-ող. ծածծ-որ-ել—ծած-ծմ-ող. խանձծծ-որ-ել—խանձծծ-ող... և այլն:

⁴ Այստեղ պետք է նշել, որ ակադեմ. Ղափտնցյանը («Լեզնահանուր լեզ-
վաբանություն», հատ. 1-ին, Երևան, 1939 թ., էջ 206) այս ու մասնիկը հաս-
րում է պատահական բոլոր հնչյունից ծաղած, որ նախորդ ծանոթություններից
մեկում էլ ես հիշատակելի «Ե՛հնք ուսենք ճանկել, ճկել, հեալ և այլն բայերը,
—դրում է նա,—և տեսնում ենք, որ ու հնչյունի վերահասկումով գրանցում են
նոր տարբերակներ՝ ճանկեղ, ճկեղ, հեպալ (<*հեվալ) և այլն: Այստեղ բոլորն,
ըստ իս, ծաղել է հնչյունաբանորեն և ոչ թե ճառելի բայի արմատն է, ինչ-

Բայց պատահում է նաև, երբ —տ հոգնածանցին միայն -ոք հոգնակին է հաջորդում, այսպես օր.¹ ճխլ-ել—ճխլ-տ-ել և ապա՝ ճխլ-տ+ոք-ել. ճմռ-ել—ճմռ-տ-ել և ապա՝ ճմռ-տ+ոք-ել կամ՝ ճմռ-ք-ել—ճմռ-ք+ոք-ել, պատռ-ել—պատռ-տ-ել և ապա՝ պատռ-տ+ոք-ել, գլել—գլ-տ-ել և ապա՝ գլ-տ+ոք-ել, բայց նաև՝ գլ-տ+ր+տ-ել՝ «տ»-ի կրկնությամբ,¹ ինչպես մենք այն տեսանք վերևում՝ հենց նույն Վելել» բայի մեջ, որից՝ գլ-ոք-ել—գլ-ր+տ-ել—գլ-ր+տ+ոք-ել—գլ-տ+ր+տ+ոք-ել և այլն:

Մյուս ալլակերպությունը որ>ր հոգնածանցի շ դառնալն է՝ տ հոգնածանցից առաջ, այսինքն՝ երբ «բ»-ն նախորդում է «տ»-ին, օր.¹ «խառն» բառից ունենք «խառնել» բայը, որի սաստկապանն է՝ խառն-շ+տ-ել <*խառն-ր+տ-ել ձևից², ապա՝ խառն-շ+տ+կ-ել <*խառն+ր+տ+ակ-ել ձևից և խառն-շ+տ+ոք-ել <*խառն-ր+տ+ոք-ել ձևից. «ավեր» բառից՝ ավերել (պոլսահայ բարբառ), որի սաստկապանն է ավր-շ+տ+կ-ել <*ավեր-ր+տ+կ-ել ձևից՝ «ավերել, քարուքանդ անել» նշանակությամբ. «ծռում» բառից ունենք՝ ծռել, իսկ արժատի կրկնությամբ՝ ծռվել, որի սաստկապանն է՝ ծռվ-առ-ել կամ ծռվ-տ+կ-ել <*ծռվ-տ+ակ-ել ձևից, այլ և սրա ալլակերպությունը՝ ծռվ-շ+տ+կ-ել <*ծռվ-տ+ակ-ել ձևից. «կապ» բառից՝ կապել, իսկ արժատի կրկնությամբ՝ կապկպել, որի սաստկապանն է՝ կապ-կ-շ+տ-ել <*կապ-կպ-շ+տ-ել <*կապկպ-ր+տ-ել ձևից. «պաղ» բառից՝ պաղել և սրա սաստկապանը՝ պաղ-շ+կ-ել <*պաղ-ր+կ-ել ձևից և պաղ-շ+տ+կ-ել <*պաղ-ր+տ+ակ-ել ձևից. «փոխել» բայի արժատի կրկնությամբ՝ փոխ-

պես ամանք են կարծում, և ստեղծված երկու տարբերակների մեջ սկզբում իմաստական դիֆերենցիացիա չի նկատվում, այդ լինում է հետագայում լեզվի հարստացման պահանջի տեսակետից... և մասնիկը որ առաջացած չէ առ || առվել բառի հնչյունափոխությունից, այդ փաստ է: Բայց որ պատահական հնչյուն էլ չէ, այդ կարելի է տեսնել իմ բերած վերևի օրինակներից և ստուգաբանությունից:

¹ Կան դեպքեր, երբ միայն —տ հոգնածանցն է կրկնված՝ մանր-ել—մանր-տ-ել—մանր-տ+տ+ել, բան-ել—բան-տ+տ-ել... և այլն, ինչպես բնականորեն մեջ՝ գռ-ալ—գռ+ռ-ալ, վղ-ալ—վղ+ղ-ալ, վաղ-ել—վաղ-ղ-ել... և այլն բարբառայինների կրկնություններ:

² Խառնելու բայը ակադեմիկոս Ղափանցյանը («Լեզվաբանություն», հատ. 1-ին, Երևան, 1939, էջ 356) տարբերություն է <խառն-րեց-տ-ել ձևով, որով ուզում է -ռ (<-ր || որ) բայածանցը կապել ինչ որ-րեց <-ալ մասնիկի հետ, որն, իմ կարծիքով, ինչպես երևում է իմ բերած հաջորդ մի շարք օրինակներից, այդպես չէ:

փոխել, իսկ սրա սաստկականը՝ փոխ-փ-շ- + տ-ել է < *փոխ-փիւ-շ- + տ-ել < *փոխ-փոխ-ր + տ-ել ձևից, «փոքր-ել» բայից արմատի կրկնությամբ ունենք՝ փոքր-փր-ել, որի սաստկականն է (պղտա-հայ ըստը)՝ փոքր-փ-շ + տ + կ-ել < *փոքր-փր-ր + տ + կ-ել ձևից, «խլ-ել» || խլ-մլ-ել» բայից՝ խլ-մ-շ + տ-ել < *խլ-մլ-ր + տ ել ձևից կամ խլ-մ-շ + տ + կ-ել < *խլ-մլ-ր + տ + կ-ել ձևից: Այսպես նաև «հրել» և սրա արմատի կրկնությամբ՝ «հր-մր-ել» բայի սաստկականները՝ հր-մշ-տ-ել < *հր-մր-տ-ել ձևից և հր-մշ-տ + կ-ել < *հր-մր-տ + կ-ել < *հր-մր-տ + ակ-ել ձևից:

Հետաքրքրական է այստեղ բերել ևսի «բուռ—ձեռքի ներսի կողմը» բառից տարբեր հոգնածանցներով կազմված բառաձևերը, որոնք իմաստի տարբեր երանգավորումներ են արտահայտում: Այդ «պի» բառից ունենք՝ ակիել «բռնել, ձեռք գցել» բայը, որից և իմաստի սաստկացմամբ ու երանգավորումներով՝ ափ-աւտ-ել, ափ-ռ + տ-ել և ափ-ս-իլ < *ափ-զ-իլ ձևից «պիս անել, գնալ» կամ՝ ափ-շ-իլ < *ափ-ր-իլ < *ափ-ոլ-իլ ձևից՝ «ներս ոտք եկնող մանկանց ձեռքով-ոտքով գնալ» քայաձևերը, իսկ տրամաթի կրկնությամբ՝ ափ-լափ-ել «խաղալ» կամ՝ հ-ափ-ափել, բայց նաև՝ առանց արմատի կրկնության՝ հոգնածանցով՝ հ-ափ-ռ-ել < *յ-ափ-ր-ել < *յ-ափ-ոլ-ել ձևից, նույն հոգնածանցով՝ ափ-լի-ոլ-ել, ապա առանց արմատի կրկնության, բայց նախորդի կրկնածանցով՝ հ-ափ-շ + տ + ակ-ել < *յ-ափ-ր + տ + ակ-ել < *յ-ափ-ոլ + տ + ակ-ել ձևից և այլն:

Ինչպես վերևի օրինակներից երևում է, $n > 2$ հոգնածանցին սովորաբար հաջորդում է տեղակի բաղադրյալ ածանցը, որը հաճախ «ա» ձայնավորի սղմամբ է դործածվում, ինչպես օր.¹ աճռ-տկ-ել < *աճռ-տակ-ել ձևից, լեզվ-ռ + տկ-ել < *լեզվ-ռ + տակ-ել ձևից, շտկ-ռ + տկ-ել < *շտկ-ռ + տակ-ել ձևից, սխմ-ռ + տկ-ել < *սխմ-ռ + տակ-ել ձևից, ամպ-ր-տկ-ել < *ամպ-ր-տակ-ել ձևից, վազվ-ռ +

1 Այս այլակերպված քայաձևից հետադարձ, իմ կարծիքով, անջատվում է նրա երկրորդ մասը՝ «մշտել» և դարձ է ածվում, որպես առանձին բառ՝ «հրել» ու «մշտել», ինչպես, օր.² «ծոխ-մուխ», «ծխել-մխել» բառերից «մուխ» «մխել» ձևերը:

2 Այս ածանցը՝ տակ, որ շատի զաղափար է տալիս, օր.³ կարմր-աւտ-ակ-ել «շատ կարմրել», ըստ իս, բարդ ածանց է՝ կազմված լինելով (ա)տ + կ պարզ ածանցներից, քանի որ «ակ»-ով էլ առանձին քայաձևեր ունենք, օր.⁴ կուռ-ել — կուռ-ակ-ել, խառն-ել — խառն-ակ-ել, առափ-ել — առափ-ակ-ել, կապտել — կապտ-ակ-ել, և այլն:

+ տի-ել < *վազվզ-ռ + տակ-ել ձևից և այլն. Թեև որոշ բառերի մեջ էլ սլատահում է նաև անփոխոխ ձևով, ինչպես օրինակ՝ կարմր-տակ-ել, փայլ-տակ-ել, խախալ-տակ-ել (Գեղը խախալտակեց... երբինքն գտեք», Պ. Պոռշ. «Կոլածաղիկ»)։ Այս -(ա)տակ > տկ ածանցը, ըստ իս, գործ է ածվում նաև անունների մեջ՝ իմաստի սաստկացման համար. օր.՝ երկ-տակ, եռ-տակ, հինգ-տակ, այլև՝ փլ-տակ, հիշ-տակ... և այլն։

§ 7. -ՈՐ և -տ հոգնակին «գիլ» և «կոր» բառաձևերում. Հայերենում հին բառերից են համարվում «գիլ» արմատից կազմված բառաձևերը։ Հնում գործ է ածվել նաև այդ «գիլ» արմատը որոշ դարձվածքներում, օր.՝ ի գիլ գալ «թափալիկ», ի գիլ հանել «թափալիկ», որոշ բարդություններում՝ մշտա-գիլ «միշտ գլուխ-կոր», թափա-գլ-որ, այլև՝ գլ-ան, գլ-որ., «գիլ» արմատից կա նաև գլել բայը, որ նշանակում է «տապալել, թափալել» (գրա-կան հայերենում դա այսօր գործածական չէ)։ Սրա՝ «գլել» բայի սաստկականն է, ըստ երևույթին, մեր այսօրվա գլ-որ-ել բայը «չստ թափալել, գլել-գլել անել» նշանակությամբ։

Բարբառներում նույն «գլել» բայը զանազան ձևերում է հանդես գալիս՝ շնորհիվ մի շարք հոգնածանցների բաղադրման, այսպես օր.՝ գլ-ել—գլ-որ-ել, բայց նաև, գլ-ի-ել < *գլ-ր-ել < *գլ-որ-ել ձևից, գլ-որ+տ-ել, գլ-տ+որ-ել կամ՝ գլ-տ+ր-ել, գլ-տ+ր+տ-ել, գլ-տ+որ+տ+ի-ել < *գլ-տ+որ+տ+ակ-ել ձևից, գլ-որ+տ+ի-ել < *գլ-որ+տ+ակ-ել ձևից, գլ-որ+կ+ու-ել և այլն։

Ժողովրդական և արդի գրական հայերենում, սակայն, սովորական է «կոր»¹ բառը, իսկ շատ կոր ցույց տալու համար, ըստ իս, ավելանում է շատի գաղափար արտահայտող -որ հոգնածանցը կոր+որ > *կր-որ > կլ-որ («կլ» > կր բառի «ր»-ն դառնում է «լ»՝ շնորհիվ հետքնթաց գիսիմիլացիայի՝ «որ» հոգնածանցի արդեցություն տալ)։ Այստեղից արդեն՝ կլ-որ-ել կամ կոլ-որ-ել («կոլ-որ» < *կր-որ բառից) բայաձևերը, այլև՝ կլ-ոլ-ել կամ կոլ-ոլ-ել [նախ «կոլ-որ» բառի առաջին «ր»-ն «լ» է դառնում շնորհիվ հետքնթաց գիսիմիլացիայի, ապա՝ երկրորդ «ր»-ն էլ «լ» է դառնում ասիմիլացիայի շնորհիվ՝ գիսիմիլացիայի ենթարկված առաջին «լ»-ի ազդեցությամբ]... և այլն։

¹ Հ. «գլել», «կոր» բառերն, ըստ երևույթին, նույնն են, ինչ որ վրաց. հեռեկալ բառերը՝ ծոր(-ծոր-ո) զոր(-զոր-ի), ծոր-ջո զու-վա «գլել, գլոր, գլել, գլորվել...» և այլն։

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆ. Այստեղ կարելի է նշել նաև «ժխ-որ-ել» բայաձևը, որի սաստկականը «ժխ-որ-տ-ել կամ ժխ-տ-ո-ր-ել» է: Արմատը, ըստ երևույթին, «ժխ-» է, որի հետ, ըստ փա, նույնն է վրց. «ջլ- ժղ-» ժխ, որից՝ ջլ-ձց-ձլ-ձ ժղ-ավ-իլ-ի «ժխ-որ», ջլ-ջր-ձ ժղ-եր-ա «հնչել» և այլն: Նույն կարգի բառերից են, իմ կարծիքով, նաև «կոտ-որ» > կոտ-ր, որոնց արմատն, ըստ երևույթին, «կառ» > կառ է՝ այսօր էլ պահպանված վրացերենում, ինչպես օր.՝ յօր-ձ կող-ված «կտր-ել», յց-յօր-ձ խե-կող-ա «ծառ-կտրիչ» ծառհատ=փայտատ թռչունը կամ յօր-ձ կող-ալ-ա=նույն «փայտատ» թռչունը, այլև՝ ասում են՝ յօր-ձ կող-ավ-ս «կտրում կամ հատում է», Յ-յօր-ձ-ձ մ-կող-ավի «կտրող, հատող»... և այլն: Վրց. յօր-ձ կող-վա նշանակում է ոչ միայն ընդհանրապես «կտրել», այլև «կրտել», այսինքն՝ «ստորձահատել», որի գաղափարը գրաբարում նույն «կտրել» բայով էր արտահայտվում (ըստ իս՝ կտ-ր-ել > կրտ-ել ձևի է փոխանցել՝ «ր»-ի սովորական դրափոխությունը):

§ 8. Ուի>լի>վ հագնակին արպես կրկնակրավորակերպ՝ հիմնականում երկուսի փոխարարերակից՝ ածանց. Անունների մեջ, ինչպես հայանի է, գլխավորապես երկակի թվի, այն է՝ մարմնի զույգ անդամների կամ երկ-երկու իրարից անբաժան հանդես եկող առարկաների թվի գաղափարն արտահայտելու համար գործ էածվել -ուի>վի հոգնածանցը, ինչպես օր.՝ ձեռ-ձեռ-վի, ոտ-ոտ-վի, դուռ-դուռ-վի, ինչպես նաև՝ «ակն» (կղ.) բառի հոգնակին էր գրաբարում՝ «ակ-ձ», իսկ ժող. լեզվում՝ «ակ-եր» կամ «ակ-վի», ապա այստեղից՝ հրաչվի, սեռչվի ածականները... և այլն: Այդ -ուի>վի>վ հոգնածանցը անունների մեջ, բացի առանձին արտահայտվելուց, հաճախ հանդես է գալիս նաև այլ հոգնածանցների հետ բաղադրյալ՝ սովորաբար նախորդելով նրանց, ինչպես, օր.՝ ակ-վ+ն+եր, մատ-վ+ն+եր, ծնկ-վ+ն+եր, ոտ-վ+ն+եր... և այլն:

Անունների այս հոգնածանցը, իմ կարծիքով, հանդես է գալիս նաև բայերի մեջ սովորաբար այլ՝ որ>ր>ն, տ... հոգնածանցներին բաղադրված և ցույց է տալիս գլխավորապես երկուսի փոխադարձ գործողությունը: Սա էլ՝ առ-ի, ուռ-ի, տ-ի հոգնածանցների նման բարդությունների մեջ դրսևորվում է առանց վերջին «ի» ձայնավորի՝ -ուի>վի>վ փոխանցումով:

Այդ է պատճառը, որ նրա առանձին գործածությունը դեպ-

քերը շատ նվազ են, այն էլ սկզբնական՝ հոգնակի իմաստի որոշ միադնուցումով կամ երանգավորումներով: Այդ հազվադեպ դեպքերից կարելի է նշել, օր., «տիկ»՝ բառից Վանի բարբառում եղել է ինչպես «տի-իլ», այնպես էլ «տի-վ-իլ» տի-ն-իլ < *տի-ր-իլ < *տի-նր-ել ձևերից, այլև՝ «տի-ն+վ-իլ» < *տի-նր+վ-իլ ձևից, իսկ «տիճոր» բառից (Ղարաբ. բարբ.)՝ «տիճո-վ-իլ» բայականքը. (տե՛ս Ն. Աճառ. Արմատ. բառ. «տիկ» բառի տակ), այսինքն՝ երկու դեպքում էլ շատ՝ տիկ պես ուռչելը նշանակու-թյամբ:

Այսպես նաև «ահ-իլ» բայից «ահ-առ-իլ» > «ահ-ն-իլ» բայի պատկանան է՝ «ահ-վ-իլ» շատ վախենալ, սոսկալ, իսկ «ահ-ր-իլ» բայից՝ «ահ-ր-իլ» (հոգնածանց) և կրկնածանց՝ «ահ-ր-վ-իլ» շատ վախենալ, զարհուրել, աճո-ել «արորել» բայից՝ աճո-վ-իլ կամ աճո-տ+վ-իլ «սիրտը ցավից շատ արորվել», «ապր-իլ» բայից՝ «ապր-վ-իլ» կամ «ապր-տ+վ+վ-իլ» («Արմատ. բառ.»-ից). «գլ-իլ» բայից՝ «գլ-վ-իլ». «գոժ-իլ» բայից՝ «գոժ-վ-իլ» կամ «գոժ-վ+տ-իլ» և այլն:

Ինչ վերաբերում է նրա գործածության մյուս դեպքերին, դա արդեն, ինչպես վերևում էլ նշեցինք, նրա այլ հոգնածանց-ների հետ բաղադրյալ հանդես դալն է, որ շատ սովորական երե-վույթ է: Այժմ կտեսնենք, թե այդ՝ վ հոգնածանցը բայականքի մեջ ինչ ձևով է ածանցվում այլ հոգնածանցներին:

Օրինակներ՝ 1. Երբ վ-ի հոգնակին նախորդում է տ հոգ-նածանցին, այսպես օր.՝ «փոխ-ել» բայից՝ փոխ-վ+տ-ել «իրար հետ փոխել, փոխանակել». «պաղ-ել» բայից՝ պաղ-վ+տ-ել կար պաղ-տ+վ-ել (Եվդոկիո բարբ.) «իրար համբուրել». «ծեծել» բայից՝ ծեծ-վ+տ-ել կամ ծեծ-տ+վ-ել || ծեծ-վ+վ-ել (Եվդոկիո բարբառ) «երկու կողմեն իրար ծեծել». «բզկի» բառից՝ բզկ-վ+տ-ել կամ բզկ-տ+վ-ել (Եվդոկիո բարբ.) «չափազանց զրգույա-ծությամբ ընդդիմախոսել մեկին, պոռալ, կանչովել». «սիր-ել» բայից՝ սիր-վ-ել «իրար սիրել, փայփայել». «շփ-ել» բայից՝ շփ-վ+տ-ել «իրանձը շփել». «քեր-ել» բայից՝ քեր-վ+տ-ել, որի

¹ Ի՛նչ «տիկ» բառը, որ նախապես այժ է նշանակել (տե՛ս՝ Արմատ. բառ.), որպես ձևա-իմաստային համարժեք, իր սկզբնական իմաստով պահ-պանված է վրց. կամ ընդհանրապես քաղթվել. մի շարք բառաձևերում, ինչպ. օր.՝ Ծոյ-ձն-ի տիկ-ամ-ի կամ Ծոյ-ձն-ի քիկ-ամ-ի «այծ-իկ», ծո-Ծոյ-ի բա-տիկ-ի > քա-տիկ-ի «մի տարեկան այծ-իկ», կամ ծո-Ծոյ-ձն-ի բա-տիկ-ամ-ի «քաղթ-իկ, պաղթ» .. և այլն:

կրավորականն է՝ քեր-վ+տ+վ-ել թիր մարմինը քորել, այստե-
ղից՝ քեր-վ+տ-ուք. «կիս-ել» բայից՝ կիս-վ+տ-ել կամ կիս-
վ-ել (Նվերկիո բարբ.) բան մը մեջներին բաժանել, իրարու
մեջ կիսել. «բաժան-ել» > «բաժն-ել» բայից՝ բաժն-վ+տ-ել կամ
բաժն-վ-ել (Ներդիկո բարբառ) բան մը իրարու մեջ կիսել,
բաժանել. «քս-ել» բայից՝ քս-վ+տ-ել (Ակնա բարբ.) կամ
քս-վ-ել «կատվի պես բարեկամություն կամ շնորհք վերստա-
նալու նպատակով մոտենալ մեկին, խոսել. «թակ-ել» բայից՝
թակ-վ+տ-ել կամ թակ-վ-ել (Նոր-Ջուղայի բարբ.) թիրար թա-
կել. «գզ-ել» բայից՝ գզ-վ+տ-ել թիրար գզգզել, քաշքշել-կովել,
այստեղից՝ գզ-վ+տ-ուք. «հազ(-ն)-ել» բայից՝ հազ-վ+տ-ել,
այստեղից՝ հազ-վ+տ-ուք. «հան-ել» բայից՝ հան-վ+տ-ել, այս-
տեղից՝ հան-վ+տ-ուք. «պահ-ել» > «իսխ-ել» բայից (պոլսահայ
բարբ.) փախ-վ+տ-ել < *պահ-վ+տ-ել «այս ու այն անկյունում
պահվել. «թք-ել» բայից՝ թք-վ+տ-ել. «հոտ քաշել» բայից՝
հոտ-վ+տ-ել «մեկին հոտոտել. «խած(-ն)-ել» բայից՝ խած-վ+
տ-ել թիրար խածնել, բայց նաև՝ խած-վ+ռ+տ-ել...

Այս վերջին՝ ծխած-վ+ռ+տ-ել բայաձևի նման՝ 2. երբ
-վ-ի մասնիկը նախորդում է -ռ+տ բաղադրյալ հոգնածանցին,
ավելի շատ բայաձևեր են պատահում, ինչպ. օր.՝ «քս-ել» բայից
ռնենք թե՛ քս-վ+տ-ել և թե՛ քս-վ+ռ+տ-ել, բայց նաև՝ քս-
վ+ռ+տ+վ-ել < *քս-վ+ռ+տ+ակ-ել ձևից, կրավորական՝ քս-
վ+ռ+տ+վ-ել. «գզ-ել» բայից՝ թե՛ գզ-վ+տ-ել և թե՛ գզ-վ+
ռ+տ-ել, բայց նաև՝ գզ-վ+ռ+տ+վ-ել. «ծեծ-ել» բայից՝ թե՛
ծեծ-վ+տ-ել և թե՛ ծեծ-վ+ռ+տ-ել, բայց նաև՝ ծեծ-վ+ռ+տ+
վ-ել. «պագ-ել» բայից՝ թե՛ պագ-վ+տ-ել և թե՛ պագ-վ+ռ+տ-ել,
բայց նաև՝ պագ-վ+ռ+տ+վ-ել:

Այսպես նաև՝ ճչ-ալ—ճչ-վ+ռ+տ-ալ. «ճինչ-ել» կամ ճնչ-ել—
ճինչ-վ+ռ+տ-ել. կանչ-ել—կանչ-վ+ռ+տ-ել, այստեղից՝ կանչ-
-վ+ռ+տ-ան «շատ պոռացող, պոռպոռացող» բաց-ել—բաց-վ+ռ+

¹ Խած-վ+ռ+տ-ել բայաձևը, ինչպես նաև՝ կանչ-վ+ռ+տ-ել, ակա-
դեմ. Մ. Աբեղյանը (Հայոց լեզվի ասոս. թյուն, Երևան, 1931, էջ 302) ստաց-
ված է համարում «վազ-վ-ռ-տ-ել» բայաձևի անալոգիայով, որտեղ ակադեմ.
Մ. Աբեղյանը «վ» մասնիկը սխալմամբ «վազ-ել» բայի սկզբի «վ» բաղաձայնի
կրկնությունն է համարում, և այսպիսով ստացվում է, եթե կարելի է ասել,
վառ հնչյունակոմպլեքսը, որի նմանությունը կաղմվել են նաև մյուս -վ+ռ+
տ բաղադրյալ մասնիկավոր բայերը Ակադեմ. Մ. Աբեղյանը, ինչպես երևում
է, վ բայաձայնի և նրա՝ -ալ < ուի երկակի թվի մասնիկի ծագման մասին
պատկերացում չի ունեցել:

+տ-ել. խաշ-ել—խաշ-վ+ն+տ-ել, բայց նաև՝ խաշ-վ+ն+տ+կ-ել.
խոս-ել—խոս-վ+ն+տ-ել, այստեղից՝ խոս-վ+ն+տ-ուք. կոխ-ել—
կոխ-վ+ն+տ-ել, բայց նաև՝ առանց վ մասնիկի՝ կոխ-կ-ն+տ-
ել<կոխ-կի-ն+տ-ել ձևից. հաղ-ալ—հաղ-վ+ն+տ-ալ. հաջ-ել—
հաջ-վ+ն+տ-ել. լվ-ան-ալ—լվ-աց-վ+ն+տ-ել, բայց նաև՝ լվ-
աց-վ+տ-ել. լիզ-ել>լզ-ել—լզ-վ+ն+տ-ել, բայց նաև՝ լզ-վ+ն+
տ+կ-ել. եռ-ալ>կ-եռ-ալ <*կ-եռ-ա ձևից—կ-եռ-վ+ն-ալ (եզ-
դուկիտ բարձր.) || կ-եռ-վ+ն+տ-ալ «չափազանց եռք զգալով՝ քեր-
վտելու շարժումներ ընել»... և այլն: Ուր>վի>վ հոգնակին կա-
րող է նաև միայն -ուր հոգնածանցին նախորդել, ինչպես օր.¹
«պաղիլ» բայից ունենք պաղ-վ+որ-ել «իրար համբուրել»... և այլն:

Ծանոթություն.— 1. Ընդհանրապես այս բայաձևերում, որտեղ
հանդես է գալիս «վ» մասնիկը, ինչպես վերևում մի շարք
օրինակներից է երևում, շատի դադափարի հետ միասին
մեծ մասամբ արտահայտված է նաև գործողութայն երկուսի
միջև փոխադարձ կատարումը կամ էլ գործող անձը կրկնո-
գարար իր վրա ցույց տալով այդ նույն գործողությունը:
Գործողութայն կատարման այս կարգի փոխադարձ դադա-
փարը, անշուշտ, բխում է (վի>)վ մասնիկի արտահայտած
երկակի թվի գաղափարից¹, որի իմաստի տարբեր երանդա-
վորումներով պահպանված է դեռ այսօր էլ մեզ հետաքրք-
րող տարբեր բայաձևերի մեջ: Հիշյալ ուր>վի>վ հոգ-
նակի մասնիկից, իմ կարծիքով, ծագած պետք է լինի նաև
մեր նոր գրական հայերենի կամ ընդհանրապես աշխարհա-
բարի, այսպես կոչված, կրավորական վ ածանցը: Սա ևս
երկուսի՝ ենթակայի և խնդրի փոխադարձ գործողությունն
է ցույց տալիս. խնդրի նկատմամբ կատարած կամ կա-
տարելիք իր գործողությունը ենթական այս դեպքում
արդեն նրանից կրում է իր վրա, ասենք՝ անում է ու արվում,
շինում է ու շինվում, գրում է ու գրվում... և այլն:

Ուր ուր>վի>վ կրավորական ածանցը ծագումով երկակի

¹ Եվ ոչ թե «վ» կրավորական մասնիկի դադափարից, որ կարելի է
սխալմամբ կործնել՝ աչքի առջ ունենալով «վ» կրավորական մասնիկի պահ-
պանած սկզբնական որոշ երկակի հատկանիշները. չէ՞ որ սա էլ՝ «վ» կրավո-
րական մասնիկն էլ ստուգաբանորեն, ինչպես կարծում ենք, սմանայն հավա-
նականությունը գալիս է նախապես երկակի թվի դադափար արտահայտող
վի>վ մասնիկից:

Թվի գաղափար է արտահայտել, այդ մի այլ բանից էլ է երևում: Նա այսօր ոչ միայն սովորաբար անցողական բաներին է ածանցվում ու նրանց կրավորական դարձնում, այլ նաև որոշ անանցողական, այսինքն՝ չեզոք բայերին, ինչպ. օր.՝ չի նստ-վ-ում: Արտաքուստ սա՝ «վ» ածանցը կարծես թե մի ավելորդ բան լինի, գուցե և ոչ տեղին՝ պատահական դործածված: Բայց նրա ծագումից ու կատարած դերից ելնելով, դա, իրոք, պատահական չէ: Երբ ասում ենք «չի նստում», հասկանում ենք, որ մեկն իրեն կանգնած է պահում, չի նստում, իսկ «չի նստ-վ-ում» արդեն ուրիշ է, որից սովորաբար հասկացվում է, որ չի լի-նում նստել, երկար՝ շատ նստել կամ ըողորովին նստել չի լինում, որովհետև մի երկրորդը նրան խանգարող կա: Նմանապես և ներգործական սեռի բայերից, օր.՝ չի ուտ-վ-ում «սովորաբար ուտել չի լինում», չի խոս-վ-ում «խոսել չի լինում», չի գր-վ-ում «գրել չի լինում», չի կարդաց-վ-ում «կարդալ չի լինում»... և այլն:

Ծանոթություն.— 2. Հայերեն ուր>վի>վ մասնիկն իր սկզբնական հոգնակի իմաստով բայաձևերում առանձին, ինչպես այդ պատահում է դեռ ևս որոշ անունների մեջ, սովորաբար չի հանդիպում: Մեծ մասամբ նա հանդես է գալիս այլ հոգնածանցների հետ բաղադրյալ՝ միշտ էլ նախորդելով նրանց, օր.՝ քս-վ+րտ-ել, կոխ-վ+րտ-ել, պաղ-վ+որ-ել, խած-վ+տ-ել... և այլն, իսկ առանձին գործածվելիս կամ այլ հոգնածանցներին հետնորդելիս՝ սովորաբար կրավորականի իմաստ է արտահայտում, օր.՝ գր-վ-ել, գր-ոտ-վ-ել, քս-վառ-վ-ել... և այլն:

Ծանոթություն.— 3. Հնում գործածված, գրաբարում մուտք գործած, օր.՝ «կալ-ու-ած» բայաձևի մեջ, որ, անշուշտ, կալ—
 «կալ-ու սկզբնական երկակի կամ հոգնակի ձևից պետք է ծագած լինի, սկզբից էլ, ըստ երևույթին, որոշ կարգի փոխադարձ գործողություն կամ հարաբերություն պետք է դրսևորված լինի, այսպես ասած, կալսդի՝ որպես գործող անձի և կալածի՝ որպես կրող խնդրի, այսինքն՝ երկուսի միջև. այսպես նաև՝ հատ-ու-ած—հատողի և հատածի միջև, բեր-ու-ած—բերողի և բերածի միջև, ստաց-ու-ած—ստացողի և ստացածի միջև... Մյուսն նման նաև որոշ կարգի բառաձևեր, օր.՝ համբուր-ու-ել. այստեղ էլ նույն երկուսի

փոխադարձ դործողության գաղափարը կա՝ համբուրողի և համբուրվողի՝ ու մասնիկով արտահայտված. այսպես նաև՝ գրկ-ու-ել, գրկախառն-ու-ել, միավոր-ու-ել, համաձայն-ու-ել... խած-ու+տ-ել թիրար խածնել, գգ-ու+տ-ել թիրար գգել, խոս-ու+տ-ել թիրար հետ խոսնել... և այլն:

§ 9. Ք և ի-կ հոգնակիներն իրար համագոր
բայածանցներ, և Ն-ի հոգնակին.

Անունների սովորական հոգնակին գրաբարում կազմվում էր ք մասնիկով, մի բառը միայն ի-կ-ով՝ մարդ-ի-կ, Այս նույն հոգնակի մասնիկը, ինչպես օր.¹ հետևյալ անունների մեջ՝ գյուղացի-ք, ձայն-ք, աղքատ-ք¹ և այլն, մեղ հանդիպում է նաև բայականքի մեջ. այսպես օր.¹ ծեծ-ել—ծեծ-ք-ել կամ ծեծ-կ-ել զատ ծեծել, ծծ-ել—ծծ-ք-ել, ձայն-ել—ձայն-ք-ել, ճպռ-ել պոկել—ճպռ-կ-ել, դել տալ—դել-ք-ել, ճմռ-ել—ճմռ-ք-ել, այլև՝ ճմռ-տ-ել, զճ-իլ զճնրադրել—զճ-կ-իլ, բոլոր-ել զծածկել—բոլր-կ-ել < *բոլոր-կ-ել ձևից, այլև՝ բոլոր-տ-ել, փլփլ-ել—փլփլ-կ-ել (Պոլս. բարբ. «զանազան տեղերից փուլ գալ»): պտտ-ել—պտտ-կ-ել, չարչար-ել—չարչր-կ-ել, աճռ-ել զտրորել—աճռ-կ-ել, այլև՝ աճռ-տ-ել, ցրցն-ել < *ցիրուցան-ել ձևից—ցրցն-ք-ել < *ցիրուցան-ք-ել ձևից, փրթ-ել—փրթ-կ-ել (Պոլսահայ բարբ.) թիկերը փրթիլ, դուրս գալ, իսկ կրկնածանցներով՝ ծախ-ել—ծախ-կ+ո+տ-ել, ծեծ-ել—ծեծ-կ-ել և ծեծ-կ+ո+տ-ել, կոխ-ել—կոխ-կ+տ-ել—կոխ-կ+ո+տ+ել²—կոխ-կ+ո+տ+կ-ել < *կոխ-կ+ո+տ+կ-ել ձևից, քաշ-ել—քաշ-կ+ո+տ-ել, այստեղից՝ քաշ-կ+ո+տ-ու-կ—քաշ-կ+ո+տ+կ-ել < *քաշ-կ+ո+տ+կ-ել ձևից, բշտ-ել—բշտ-ո+կ-ել, այլև՝ բշտ-

¹ Վրացերենում հյ. «աղքատ» բառը ალჭად-ი ալխադ-ի ձևով կա, բայց ավելի շատ գործ է տեղում ღატაკ-ი դատակ-ի բառը՝ նույն նշանակությամբ: Մրանք, ըստ իս, իրար հնչյունափոխված ձևերն են՝ ա-ղքատ > *ղքատ՝ «ղք» հնչյունների արանքում «ա»-ն է ընկել > *ղատաք՝ «ք» և «տ» հնչյուններն իրենց տեղիցը փոխելով > *ղատակ=վրց. ღატაკ-ი դատակ-ի, ինչպես օր.¹ հնչյունների նման ջըջումով հյ. բանալի > բալամի. մանգաղ > վրց. ნამგალ-ი նամգալ-ի, մարդ > վրց. მამრ-ა մագր-ա, մուրճակ > վրց. მუჭარაკ-ი մուխարակ-ի և այլն:

² Քաշ-կառ-ել և կոխ-կառ-ել բայականքի մեջ ահադեն. Մ. Աբեղյանը (Հայոց լեզվի տեսութուն, Երևան, 1931. էջ 302) կառ < կ+ո+տ բաղադրյալ ածանցի կ մասնիկը սխալմամբ բայարմատի սկզբի բաղաձայնի կրկնություն է համարում, որ, ինչպես տեսնում ենք, այդպես չէ:

-ն+տ-ել. ճոճ-ել—ճոճ-կ+տ-ալ, այստեղից՝ ճոճ-կ+տ-ան. տա-
 պալ-ել—տապալ-կ+տ-ալ, այլև՝ տապալ-տ+կ-ել < *տապալ-տ+ալ-
 -ել ձևից. կարմր-ել—կարմր-տ+կ-ել. երեք-ալ—երեք-տ+կ-ել.
 ծռմռ-ել—ծռմռ-տ+կ-ել. փախ-չ-ել—փախ-չ-տ+կ-ել (Պոլս. բարբ.)
 առյառ առյառ կողմ փախչել, այլև՝ փախ-չ-ն+տ+կ-ել. փնտր-
 -ել—փնտր-տ+կ-ել (Պոլս. բարբ.). առյառ առյառ կողմ որոնել.
 ձմռ-ել—ձմռ-տ+կ-ել > ձմռ-ք+կ-ել. նետ-ել—նետ-ն+տ+կ-ել
 (Պոլս. բարբ.) առյառ առյառ կողմ նետել. շտկ-ել—շտկ-ն+տ+
 +կ-ել. փեթ-ել—փեթ-ն+տ+կ-ել (Պոլս. բարբ.) «փետրել-պռակել»
 «փետ-ել» բայից. փակ-ել—փակ-ն+տ+կ-ել (Պոլս. բարբ.) մխ-
 -ալ՝ «մռխ» բառից—մխ-ք+կ+տ-ալ. հեծելահառաչել, ախ քաղել—
 հեծ-կ+լ+տ-ալ < հեծ-կ+ք+տ-ալ ձևից՝ «հեկեկալ». խած-ել—խած-
 -կ+տ-ել. ծխ-ալ—ծխ-ք+կ+տ-ալ «անդադար ծուխ արձակել».
 ժած դալ—ժած-կ+լ+տ-ել < ժած-կ+ք+տ-ել ձևից, այլև՝ ժած-
 -կ+տ-ել. ջղ(բ) ջղք-ալ «թրջվել»—ջղքջղք-ն+տ-ալ «շատ թրջ-
 վել». «պռուկ» բառից՝ պռնկ-ն+տ-ալ «շատ աղբքա-ել, թա-
 խանձել». հարց(ն)-ել—հարց-ք+ն+տ-ել—հարց-վ+ն+տ-ել—
 հարց-վ+ն+ք+տ-ել. և այլն:

Նի > ն հոգնակին կարող է ստանձին էլ հանդես գալ բայի
 մեջ, ինչպ. օր.՝ բղղ-ն-ել կամ գղղ-ն-ել «շատ հնանալ կամ շատ
 պատռտովել, քրքրվել», այստեղից՝ բղղ-ն-ած կամ գղղ-ն-ած
 «շատ հնացած» և անեծք՝ «ոչ բղղ-ն-ես». այստեղ «գ» հնչյունի
 կրկնությամբ էլ է իմաստը սաստկացած՝ բղղնած. Այսպես և հե-
 տեյալ բայաձևերի մեջ՝ զվռ-ն-ել, որի համադրոն է՝ զվռ-տ-ել
 «այստեղ-այնտեղ շրջել, պտտել» բայաձևը (նի > ն = տ) և այլն:

§ 10. Զ > շ հետադիրք՝ ինտենսիվությամբ քառածանց. Գրա-
 բարի գ- > շ նախդիրը, ինչպես հայտնի է, նախադրվելով հայ-
 ցական հոլովով անվան վրա՝ կոնկրետացնում է նրան: Նա ոչ
 միայն կարող է կոնկրետացնել, այլև՝ բառի իմաստը սաստ-
 կացնել, ինչպ. օր.՝ «ամպ» բառից՝ գ-ամպ, իսկ «ամպել» բայից՝
 գ-ամպել. «արմանք» բառից՝ գ-արմանք, իսկ «արմանալ» բա-
 յից՝ գ-արմանալ. «ահ-ահ-նր-ել» («ահ» բառարմատի կրկնու-
 թյամբ և որ հոգնածանցով) բայից՝ գ-ահ-ահ-նր-ել «շատ վա-
 խենալ, զարհուրել». «թափել» բայից՝ ւ-թափել և այլն:

Պատահում է, որ նույն գ > շ մասնիկը, ըստ իս, բառաբ-
 մատի վերջից էլ է ածանցվում, օր.՝ «տիկ» բառից՝ տկ-գ-ել
 «շատ ուռել, տկի պես դառնալ», բայց նաև՝ տկ-ն-ել < *տկ-ր-ել
 < *տկ-նր-ել ձևից, այստեղից՝ տկ-ն-ան. լեպել «կախարդիչ

խոսքերով համոզել՝ բայից՝ լիպ-ս+տ-ել (=կրկ. լիպել). թլո-
րել՝ համոզելով՝ լոլոզելով խաբել՝ բայից՝ թլ-ս+ոռ-ել (կրկնա-
ծանց). «տամուկը բառից՝ տմկ-ել «տամկանալ, խոնավանալ» և
և տմ-ս+կ-ել»¹ տմկ-ս-ել ձևից՝ շատ թրջվել... և այլն:

§ 11. Ան, Են, Են <եան Երբեմնի հավաքականներն այսօր. Այս
ածանցները, որպես հատկության կամ տեականության երբեմնի-
հոգնածանցներ, այսօր համեմատաբար շատ թույլ են դրսևորում
իրենց սկզբնական հոգնակի իմաստը:

Մրանք գրաբարում դուծ են ածվել որոշ բայերի այնպիսի
ծամանակներում, որոնց բնորոշը գործողության տեականու-
թյունն է, այսինքն՝ գործողությունը սկսված, բայց վերջացած
չէ, օր.՝ ներկայում, անցյալ-անկատարում և այլն, իսկ անցյալ
կատարյալում արդեն նրանք դուրս են ընկել²:

Մրանք այնպիսի կենսունակ ածանցներից չեն, ինչպես
օրինակ՝ դեռ այսօր էլ՝-ատ-ի,-ուտ-ի,-տ-ի և այլ նման կեր-
պածանցներն են: Ըստ երևույթին, սրանք ավելի հին ու իրենց
սկզբնական իմաստը միազնած ածանցներ են, որոնք անունե-

¹ «թլ-որ-ել» բայը, իմ կարծիքով, *ալ-որ-ել < *դլ-որ-ել ձևի հնչյու-
նափոխութունից պետք է լինի ստացված. բայտրմատն անշուշտ «դլ-» է, որ
կա դլ-ել «խաբել» բայի մեջ, որից՝ -որ հավաքականով *դլ-որ-ել > *ալ-որ-ել >
թլ-որ-ել «երկար համոզելով խաբել». ապա սրանից՝ *թլ-որ+ս-ել > թլ-ս+առ-
-ել՝ «ս» սասակականի դրափոխությամբ: Այս ս ածանցը, իմ կարծիքով, նույն
վ մասնիկի հնչյունային տարբերակն է և պահպանված է գրաբար հայցա-
կան հոգնակի ձևերում, ինչպես վ նախդիրը՝ ընդհանրապես հայցական իրենի-
քնաացված ձևերում. այսպես օր.՝ քաղաք-ս || վ-քաղաք-ս... և այլն:

² Մրանց, ըստ իս, շատ նման է նաև «չ» բայածանցը, օր.՝ փախ-չ-իմ—
փախ-ես, որ բայածանցի մեջ առանձին թիչ է գործածվում, օր.՝ հալ-ելը
բայից՝ հալ-չ-ել=հալ-վ-ել, այլ ավելի շուտ ուրիշ կերպածանցների հետ բա-
ղադրյալ է հանդես գալիս, օր.՝ «կոխ-ել—կոխ-կ+ն+տ-ել» բայածանցի կող-
քին նաև՝ կոխ-չ+ն+տ-ել, կխ-չ+ոռ-ել < *կոխ-չ+ոռ-ել ձևից. «կիպ» բառից՝
կպ-չ-ել, կպ-չ+տ-ել, կպ-ն+չ+կ-ել օձիքին փակչելով՝ շատ խնդրենք. «փախ»
բառաբանության փախ-չ-ել, փախ-չ+տ-ել, փախ-չ+ն+տ-ել. «թիռ» բառաբա-
նից՝ թռ-չ-ել, թռ-չ+տ-ել, թռ-չ+կ+ոռ-ել. «կռ-ալ» բայից՝ կռ-չ-ալ «կռ-
կռալ». առն-ել «արտերել» բայից՝ առն-ն+առ-ել «շատ արտերելը փչացնել»:
Նաև «խավար» բառից՝ խավար-չ+տ-ին կամ՝ խավար-տ+չ-ին... և այլն: Սա,
իմ կարծիքով, ստացված պետք է լինի լինչ ածանցից, որ այսօր էլ սովորա-
կան է անունների մեջ, որպես սովորաբար «մի բան կատարող» ածանց.
գիթուք, ֆե եղել է՝ հալ-իչ, որից, *հալ-իչ-ել > հալ-չ-ել, *սառ-իչ > սառ-իչ-
-ել > սառ-չ-ել, կպ-իչ > *կպ-իչ-ել > կպ-չ-ել... և այլն:

րի - ան¹ և - հան հոգնածանցներից պետք է ծագած լինեն անուշ-
ների մեջ, օր.¹ ձի-ձի-ան, էծ-իծ-ան, էշ-իշ-ան կամ՝ իշ-
եան, խոզ-խոզ-եան, նախարար-նախարար-եան... և այլն:

Համեմատաբար ավելի կենսունակ է - ան ածանցը բայերի
մեջ². սա աշխարհաբարում գլխավորապես անուններից բայ է
շինում և ցույց է տալիս գործողության տևականության, պրո-
ցեսս, մի վիճակից մյուսին անցնելը. օր.¹ ունենք «ձի» քառից՝
ձի-ան «ձիեր», որից և՛ ձի-ան-ալ «ձի դառնալ»՝ մի վիճակից
մյուսին անցնելով. այսպես նաև՝ էշ-իշ-ան-ալ, երկար-երկար-
ան-ալ, կարճ-կարճ-ան-ալ, եղբայր-եղբայր-ան-ալ, մի-մի-
ան-ալ, լի-լի-ան-ալ, այլև՝ - են < * - հան հոգնածանցով՝ մոտ-
մոտ-են-ալ, մերձ-մերձ-են-ալ... և այլն:

Հետաքրքրական է, որ զրաբարում նույն բայի կրկնակի ձևերը
կան, մեկը սովորական, իսկ մյուսն, ըստ երևույթին, ավելի
տևականություն ցույց տվող ձևեր, ինչպես օր.¹ անձկ-ամ-անձկ-
ան-ամ, ցանկ-ամ-ցանկ-ան-ամ, զղջ-ամ-զղջ-ան-ամ, փութ-ամ-
փութ-ան-ամ, մուրամ-մուր-ան-ամ, տինչ-ամ-ամ, խրոխտ-ամ-
խրոխտ-ամ, սող-ամ-սող-ամ, ծուլ-ամ-ծուլ-ամ-ամ, երթ-ամ-երթ-
ան-ամ... մերկ-ամ-մերկ-ամ, տարած-ամ-տա-
րած-ամ... ներկ-ամ-ներկ-ամ, զատ-ամ-զատ-ամ, զանգ-ամ-
զանգ-ամ, բեկ-ամ-բեկ-ամ, հերձ-ամ-հերձ-ամ, գիգ-ամ-գիգ-
ան-ամ, կիգ-ամ-կիգ-ամ, ստեղծ-ամ-ստեղծ-ամ, թք-ամ-թք-ան-
ամ, եղծ-ամ-եղծ-ամ... հերձի-ամ-հերձ-ամ, գերծի-ամ-գերծ-
ան-ամ, այլև՝ - են ածանցով՝ արբի-ամ-արբ-ան-ամ, մոտի-ամ-մոտ-
են-ամ, մերձ-ամ-մերձ-ամ, պարծի-ամ-պարծ-ան-ամ... և այլն:

Այսպիսով - ան ածանցի առանձնահատկությունը, ինչպես

¹ Կարող է նաև - անի հոգնածանցից էլ ծագած լինի՝ վերջին «ի» ձայ-
նավորի անկումով, օր.¹ մեծ-մեծ-անի-մեծ-ան-ալ, ավագ-ավագ-անի-
ավագ-ան-ալ, աղքատ-աղքատ-անի-աղքատ-ան-ալ, կրակ-կրակ-անի-
կրակ-ան-ալ... և այլն:

«Ան» ածանցի, որպես երբեմնի հոգնականի մասին բայերի մեջ, բա-
րիս, ձիշտ է նկատել առաջինը Ա. Ղաբրյանն իր «Հայերենի հոգնակի նշանա-
կող մասնիկները»... ուսումնասիրության մեջ. նույնը 1937 թ. նրա «Հ. լեզվի
պատմ. ուսումն. ներած. մեջ, էջ 97-81:

² Այս նույն հոգնածանցն է, անշուշտ, որ հետագայում էլ՝ շնորհիվ իր
բառատեղծական գերի՝ բայաբառներից՝ երբեմնի բառաբառներից նաև այս
կամ այն բանից մշտական կամ տևական հատկություն ունեցող ածականներ
է կազմում, օր.¹ «հաշ» բառաբառից՝ հաշ-ամ «միշտ հաշող» շուռ, ինչպես
նաև՝ կծ-ան, փշ-ան, հոս-ան... և այլն:

արդեն ասացի, տեղեկացրաւմ, պարզես (մի վիճակից մյուսին անցնել) ցույց տալն է, որն այժմ արդեն հիմնականում մթա-
դնած լինելով՝ այլևս պարզ չի երևում որոշ բայաձևերի մեջ:
Այդպես է ահա գլխավորապես պարարից աշխարհաբարին ան-
ցած բայերի մեջ, որտեղ այսօր այդ ածանցի ձևական փոփո-
խութիւնն էլ է կատարված՝ -ամ>ն փոխանցումով, ինչպ. օր.¹
հաս-ամ-ել>հաս-ն-ել, տես-ամ-ել>տես-ն-ել, գտ-ամ-ել>գտ-ն-
ել, մեռ-ամ-ել>մեռ-ն-ել... և այլն [այսպես չէ, սակայն, աշ-
խարհաբարում «ան» ածանցով անուններից բայ կազմելու ժա-
մանակ, երբ պարզ երևում է ավելի ածանցի, վերևում արդեն
հիշատակած, առանձնահատկութիւնը...]:

Հասկանալիան է, որ այդ՝ -ամ>ն ածանցը ընդհանրապես
հանդես է գալիս բայի այնպիսի ժամանակներում, օր.¹ ներկա,
անցյալ-անկատար... և այլն, որտեղ գործողութիւնը կատար-
ված չէ, մեծ մասամբ սկսած, բայց վերջացած չէ, մինչդեռ անց-
յալ-կատարյալում, վաղակատարում և հարակատարում, որտեղ
գործողութիւնը կատարված-վերջացած է, նա սովորաբար, ինչ-
պես կտեսնենք հետևյալ օրինակներից, դուրս է ընկնում¹: Այս-
պես օր.¹ մի կողմից ունենք՝ տես-ն-ում եմ (էի), տես-ն-եմ.
հաս-ն-ում եմ (էի), հաս-ն-եմ. գտ-ն-ում եմ (էի), գտ-ն-եմ.
մեռ-ն-ում եմ (էի), մեռ-ն-եմ, և մյուս կողմից՝ տես-ա, տես-ել
եմ (էի), տես-ած եմ (էի). հաս-ա, հաս-ել եմ (էի), հաս-ած եմ
(էի). գտ-ա, գտ-ել եմ (էի), գտ-ած եմ (էի), մեռ-ա, մեռ-ել եմ
(էի), մեռած եմ (էի)... և այլն:

Ծանոթութիւն.— Անհրաժեշտ է այստեղ, վերջապես, նշել, որ հա-
յոց որոշ բայաձևանցների դրսևորած գործողութիւնն կրկնու-
թիւնը, որպես լեզվական երևույթ, այս կամ այն չափով,
գիտված է մեր քերականների և լեզվաբանների կողմից,

¹ Նման երևույթ, իմ կարծիքով, կա նաև վրացերենում, որտեղ, քնչպիսի
հայանի է, անունների հոգնակի մասնիկն է -ցծ-եր, օր.¹ եց խե ճծառ, իսկ
եց-ցծ-ո խե-եր-ի ճծառ-եր: Այս նույն-ցծ-եր մասնիկը, բառ իս, հանդես է
գալիս նաև ներկա և ներկայի բնից կազմվող մի շարք բայաձևերի մեջ, որտեղ
գործողութիւնը տեղի է, ավարտված չէ, իսկ անցյալ կատարյալից և նրա
բնից կազմված նույն բայաձևերից, որտեղ գործողութիւնը տեղի է, այդ
մասնիկը դուրս է ընկնում: Սա էլ, հյ. «ան»-ի նման, գլխավորապես անուն-
ներից բայ է շինում և այսպիսով սկզբնական հոգնակերտական դադարից
երկրորդական բառաստեղծական դադարի է անցնում՝ անուններից կամ
բառարմատներից բայաձևեր կազմելով:

ինարկե, չցույց տալով բայածանցների ծաղման աղբյուրը,
 նրանց ձևափոխութուններն ու իմաստային երանգավորում-
 աները: Այսպես օր.[՝] դեռևս Այտընյանի մոտ կարդում ենք
 (Ա. Այտընյան, Քննական քերականություն աշխարհաբար
 կամ արդի հայերեն լեզվի. Վիեննա, 1866. էջ 303)[՝] «Քանի
 մը մասնիկներ ալ բայերու հատուկ են, որոնք հասարակո-
 րեն գործողության մանր կրկնություն, անընդհատ տեո-
 դություն և այլն կցուցնեն. գործրինակ՝ թռչիլ, թռչտիլ,
 կտրել, կտրտել (հին՝ կտրատել). պատռել, պատռտել (հին՝
 պատառտել). խոցել, խոցտել (հին ումկ. խոցտել). կոտ-
 րել, կոտրտել (հին՝ կոտրատել). կրճել, կրճտել. կովիլ,
 կովտել. չարչարել, չարչրկել. նույնպես ալ՝ դլորտկել. ավր-
 շտկել, պաղշտկել. փռնգտալ. ձգտիլ. խածատել. բղբլտել.
 ճանկտել. քաշկտել. պռւշտալ. կանչվրտել. լղվրտիլ.
 վազվրտել և այլն»: Բացի այս տեղեկութունից ուրիշ ոչ
 մի բան չենք գտնում Այտընյանի քերականության մեջ
 հիշյալ բայածանցների մասին: Նույնը նաև Պալասանյանի
 քերականության մեջ (Քերակ. մայր. լեզվի, Զորր. տիպ,
 1894. էջ 147—8) ըստ, տ մասնիկները, որ ցույց են տա-
 լիս գործողության մանր կրկնությունը կամ թե գործո-
 դությունը, որ շատ միատեսակ առարկաների վրա է կա-
 տարվում. բռնտտել, մորթտել, կոտրտել, կտրտել: Ակա-
 դեմիկոս Աբեղյանի քերակ. դասագրքի մեջ էլ (Աշխար-
 հաբարի քերակ. Վաղարշ. 1906. էջ 96) կարդում ենք՝
 «Բաղմապատկական միջածանցները՝ ատ, ոտ, տ դրվելով
 ել լծորդությունից առաջ՝ կազմում են բաղմապատկական
 բայեր, որոնք ցույց են տալիս եղելության կրկնություն
 կամ բաղմապատկություն, այսինքն՝ շատ անգամ կատա-
 րելը կամ շատ անձի կատարելը (§ 196. 2)», ինչպես նաև՝
 նույն հեղինակի «Հ. լեզվի տեսութ.» դրքում (Երևան,
 1931. էջ 302)[՝] «Բաղմապատկական բայերը ցույց են տա-
 լիս գործողության կրկնություն, կամ շատ գործող առար-
 կաների միանման գործողություն: Կազմվում են «ել» վեր-
 ջացած բայերից ատ, ոտ, տ, որ, ատակ, տկ և ուրիշ ածանց-
 ներով, ինչպես՝ կտրել — կտրատել, կտրտել. կոտրել —
 կոտրատել, կոտրտել. կոտորել — կոտորատել. փշրել — փշրա-
 տել, փշրտել. խածել — խածատել. թռչել — թռչտել. . կովել —
 կովտել. պահել — պահտել. պազվել — պազտվել. պտռել —

պտտութիւն. փնտռել — փնտռութիւն. պատահել — պատահականութիւն. պատահել. ճանկել — ճանկալութիւն. Այս վերջինների անալոգիայով (°) ըստ՝ մասնիկով՝ քանդել — քանդականութիւն. խաբել — խաբարականութիւն. սկզբի բաղաձայնի կրկնութեամբ (°)՝ վազվառել, քաշկոտել, կոխկոտել: «Վազվառել» բայի անալոգիայով (°)՝ խաթվառել, կանչվառել, կրկնականների մեջ ուտ, տ մասնիկով՝ խաբխաբել — խաբխաբականութիւն. պաչպաչել — պաչպաչականութիւն. ծակել — ծակծկականութիւն, ծամծամել — ծամծամականութիւն. ծամծամորել: Ատակ, տկ, մասնիկներով՝ փայլել — փայլականութիւն, փայլկտալ, կարմրել — կարմրականութիւն, կարմրտկել. դլորել — դլորտկել, ալրել — ալրշտկել և այլն: Այսպես նաև՝ մեր այսօրվա զարոյցական քերականութեան մեջ (Ա. Ղաւթիբայան, Հայոց լեզվի քերականութեան դասագիրք, Զորր. հրատ. Երևան, 1939. էջ 216—17)՝ «բայի կերպերը» վերնագրի տակ (§ 108), որտեղ կարգում ենք՝ «Երբ բայն ստանում է «տտ», «ոտ», «տ», «կոտ» և նման ածանցներ և ցույց է տալիս, որ ենթական գործողութունը կատարում է Բաղմապատիկ (շատ) անդամ, ապա նա դառնում է բաղմապատկական կերպի բայ, օրինակ՝ ցատկոտել թռչկոտել, կտրատել, մորթոտել» (էջ 217): Այսպես նաև՝ ակադեմիկոս Ղափանցյանը, որի մոտ («Ընդհանուր լեզվաբանութիւն», հատ. 1-ին, Երևան, 1939. էջ 255—6) կար-

1 Այս ըստ մասնիկը ոչ թե, իսկապես, անալոգիայով է ստացված, այլ, ինչպես ցույց է տրված իր տեղում, երկու առանձին հոգնածանցի միացումից ու հնչյունափոխութիւնից՝ որ > ք + տ > քտ՝ ըստ, որ հասուն է հայերենի ոգուն (տես այստեղ՝ § 6)։

2 Սկզբի բաղաձայնի կրկնութեամբ չէ, որ ստացվել է վազ-վ-առել բայածէքը, այլ սա ստացված է, ըստ իս, բայարմատի կրկնութեամբ վազ-վզ-նէ, որից և՛ ըստ բաղադրյալ մասնիկի հավելմամբ՝ վազ-վզ-առ-ել > վազ-վ-առ-ել՝ արմատական շոշ հնչյունի անկումով։ Իսկ քաշ-կտ-ել և կոխ-կտ-ել բայածէքների մեջ՝ զուտ բաղադրյալ մասնիկ է կ + ք + տ, որտեղ կ մասնիկ է և ոչ թե արմատի սկզբի շոշ հնչյունի կրկնութիւնը։ Այս կ մասնիկով ունենք և ուրիշ բայածէքներ՝ զատիք՝ զաղափարով, օր.՝ ծեծ-ել — ծեծ-կ-ել, ծեծ-կ + ք + տ-ել. շարշարել — շարշար-կ-ել. փլփլ-ել — փլփլ-կ-ել. բոլր-ել — բոլր-կ-ել. քե-իլ — քե-կ-իլ... և այլն (տես այստեղ՝ § 9)։

3 Խոթ-վ + ք + տ-ել, կանչ-վ + ք + տ-ել բայածէքներն էլ ոչ թե «վազ-վ + ք + տ-ել» բայի անալոգիայով են կազմված, այլ այդ բայածէքների մեջ՝ լվա-ածանցը, իմ կարծիքով, զալիս է անունների վ < վր || ուր < ուրի երկակի թվի մասնիկից և միանում է մյուս (ք + տ) բաղադրյալ հոգնակի մասնիկին նախադրվելով (տես այստեղ՝ § 8)։

դում ենք. «Կրկնավոր բայերի հիմնական ֆունկցիան (բազմակիութունը) ուժեղացնելու կամ երկարացնելու համար մեր հայոց բարբառները դիմում են նաև «տևականացնող» -or (կամ-ot) ածանցի օգնության, ինչպես նաև ուժեղացում արվում է թվի (հոգնակիի) տեսակետից: Օրինակ՝ պաչել—պաչպչել—պաչպչորել, խաբել—խաբխբել—խաբխբորել, ափել—ափիլ—ափլիփորել (ափ «ձեռքի թաթ» բառից), բնդել—բնդմնդել—բնդմնդորել (բնդբնդորել), որի համար կա և բնդորել կամ բնձորել (ուր «լ» ներածանցը փոխարինում է կրկնության ֆունկցիան). խլել—խլխլել—խլխլտալ (-ոտ մասնիկով). լվել—լվլվել—լվլվորել. ծամել—ծամծմել—ծամծմորել, դաղել—դաղդղել—դաղդղորել, չափել—չափչփել—չափչփորել, բշտել—բշտբշտորել, Հմմտ. նաև ճմռել—ճմռտել—ճմռտորել (երկու ուժեղացնող ածանցներով «-տ», «-ոտ»), ճվճվորիկ, բղղորիկ և այլն: Խառնել բայից ունենք խառնշտել (<խառն-ընջ-տ-ել¹), որը ուժեղացվում է «-որ» տևականացնող մասնիկով և ստացվում է խառնշտորել, այսպես և լպտալ (լպտ-տ-ել) և լպտալորել Կարծես թե բայի կրկնությունով տալիս է բազմապատկական կերպը (iterativum), իսկ -or (կամ -ot,-t) ածանցներով այդ ֆունկցիան տևականացվում (durativum) կամ թերևս ուժեղացվում է (intensivum) և այլն, և այլն: Այս բոլոր գեղեցիկում, ինչպես տեսնում ենք, բոլորն էլ, այս կամ այն չափով, խոսելով բայածանցների արտահայտած կրկնողության գաղափարի մասին՝ ոչ ոք չի տալիս նրանց ստուգաբանությունը:

§ 12 Ամփոփում. Ինչպես իմ այս հետազոտությունից է պարզվում, ընդհանրապես հայերենի անունների հետ, այս կամ այն չափով, հանդես եկող հոգնակի կամ երբեմնի հավաքական մասնիկները՝ -ատ-ի,-ոտ-ի,-տ-ի,-որ-այ-վ-ի,-ք,-իկ,-ն-ի,-ան-ի,-եան և այլն, ինչ ծագումով էլ սրանք լինեն, միառժամանակ գտնում ենք նաև բայերի մեջ: Այս մասնիկները անուններից փոխանցվելով և ենթարկվելով որոշ հնչյունափոխությունից՝ բայաձևերի մեջ ստացել են հետևյալ ձևավորումը՝ -ատ,-ոտ,-տ,-որ || -ք || -ն || -վ,-ք,-իկ,-ն, -ան>-ն,-ան

¹ Խառնշտել բայի նման տարբերումը (<խառն-ընջ-տ-ել), իմ կարծիքով, ճիշտ չէ. այս բայը կազմված է խառն բառից և -շտ<-ր+ա բաղադրյալ ածանցից, որով մի շարք բայաձևեր ունենք (տես այստեղ՝ § 6):

և այն: Սրանց սկզբնական նշանակութիւնն ու պաշտոնը, ինչպես դեռ այսօր էլ պահպանված է հայերենի անուններում ընդհանրապես, հիմնականում եղել է հոգնակի կամ շատի գաղափարն արտահայտելը, որի նրանգավորումներն են գործող անձի կամ կրող խնդրի շատը, մեկից ավելին ցույց տալը բայաձևերի մեջ, ապա՝ գործողութեան առհասարակ կրկնութիւնը կամ կրող խնդրի շատ մասերում այդ նույն գործողութեան կատարվելը, այլն՝ նրա՝ գործողութեան տևականութիւնը, ինտենսիվութիւնը կամ սաստկութիւնը և այլն:

Այսպիսով բայածանցները ցույց են տալիս բայով արտահայտված գործողութեան կերպերը՝ ենթակայի գործողութեան և նրա (ենթակայի) ու խնդրի փոխգործողութեան իմաստային տարբեր նրանգները բայաձևերի մեջ:

Առարկայի գաղափարից՝ այդ առարկայի հետ կապված գործողութեան գաղափարի զարգացումը, որի պատճառով էլ կատարվել է նոր բառերի՝ բայերի ձևավորումը, կապված է անունների հոգնակի մասնիկներից բայական ածանցների առաջացման պրոցեսի հետ: Բայածանցները սկզբնական շրջանում, անունների հոգնակի մասնիկների նման, բնականաբար արտահայտել են շատի գաղափար, որ մինչև օրս էլ, այս կամ այն չափով, կարելի է տեսնել մի շարք բայաձևերում: Սրանք ավելի կենսունակ և երբեմնի լեզվական մտածողութեան վերապրուկները դրսևորող տարբեր բայաձևեր են: Լեզվական այդ վերապրուկները գերազանցապես կապված են ժողովրդական մտածողութեան և ժողովրդ. լեզուների կամ բարբառների հետ, մանավանդ արևմտյան ձյուղի բարբառների հետ: Այդ է պատճառը, որ, ինչպես իմ բերած օրինակներից էլ կարելի է տեսնել, հալածական մտածողութեան վերապրուկներով հարուստ են մեծ մասամբ բարբառային բայաձևերը: Իսկ որքան անցնում ենք գրական ձևերի, այնքան այդ բայածանցները չեն երևում, նրեայիս էլ՝ կամ քաղցած են կամ էլ իմաստի տարբեր նրանգավորում ստացած:

Հոգնածանցների առաջ բերած իմաստի նրանգավորումները հաճախ այնքան բազմազան են ու զգալիորեն իրարից տարբեր որոշ բառաձևերում, որ դրանք հեշտութեամբ կարող ենք նոր բառերի տեղ ընդունել [ինչպ. օր.՝ «բոլոր» բառից՝ բոլոր-ել, բոլոր-ի, բոլոր-տ, բոլոր-տ+ի-ել, «բեկ» արմատից՝ բեկ-ել, բեկ-որ, բեկ-տ-ել, բեկ-տ+որ, բեկ-չ-ել, «կծ» արմատից՝ կծ-ել, կրծ-ել, «ցայտ» արմատից՝ ցայտ-ել, ցատ-ի-ել, ցատ-ի+աւ-ել, «գիլ»

բառարմատից՝ գլ-ել, գլ-նր-ել. «տակ» բառից՝ տակ-ը, տակ-
ան+ք... և այլն: Այսպիսով մեզ հետաքրքրող հոգնածանցները,
բացի հոգնակերտական մասնիկների լինելուց, միառժամանակ
բառաստեղծական մասնիկներ են հայերենում:

Այն երևույթը, որ հոգնածանցները հանդես են գալիս բա-
յաձևերում, միայն հատուկ չէ հայերենին. նման բան կարելի է
տեսնել նաև ուրիշ լեզուներում, հարևան լեզուներից, օր., վրա-
ցերենում և այլն:

Անուններին բարդվող հոգնակի մասնիկների նման, բայա-
կան այդ նույն ածանցներն էլ, իհարկե, որոշ փոփոխությամբ,
միանում են բային՝ նույնպես վերջից, այսինքն՝ բայարմատին
կամ բայաբնին, որպես անվան, և ապա բաղադրվում են բա-
յավերջավորությունները, այն է՝ դեմքի ու թվի (-եմ, -ամ) կամ
դերբայական (-ում, -ել, -ած, -ելու) վերջավորությունները [այս-
տեղ հաշվի չենք առնում որոշ ածանցների բայարմատների
մեջ հանդես գալը շնորհիվ դրափոխության, ինչպես այդ ցույց
է տրված իր տեղում]:

Բայաձևերի մեջ քերականական կարգերի այս տեսակ հեր-
թականությունը, այսինքն՝ նախ բայարմատ կամ բայաբունը,
այնուհետև հոգնածանցը և ապա զուտ բայավերջավորություն-
ները, մեզ ենթադրել է տալիս այն մասին, որ միևնույն բառա-
ձևերով՝ հոգնածանցներով հանդերձ սկզբում արտահայտվել են
ընդհանրապես կոնկրետ հոգնակի գաղափարների հետ միասին
նաև, այսպես ասած, բառագործողությունների դեռևս բայավեր-
ջավորությունները չստացած: Դիցուք, թե եղել է *ծակստի բա-
ռաձևը, թե՛ որպես բառանուն, այսինքն՝ շատ, մեկից ավելի ծա-
կեր ցույց տվող և թե՛ որպես բառագործողություն՝ շատ ծակեր
բանալու գաղափար արտահայտող. հետագայում այդ *ծակստի
բառաձևը բայական վերջավորությունը ստանալով և ձևով էլ
տարբերվելով առաջինից՝ բառանունից՝ ընդունել է արդեն այս-
օրվա բայի ձևը՝ *ծակստի+եմ<ծակստեմ «շատ ծակեր բանամ»
և այլն:

Հայերենի հոգնածանցները ինչպես անունների, այնպես էլ
բայաձևերի մեջ շատ հաճախ առանձին-առանձին հանդես չեն
գալիս, այլ սովորաբար, ինչպես իր տեղում տեսանք, միանում
են իրար՝ երկու, երեք և դեռ ավելի ածանցներ՝ միայն մի հոգ-
նակի գաղափար արտահայտելու համար [գործող անձի կամ կրող
խնդրի շատը՝ մեկից ավելի լինելը, գործողության ընդհանրա-

աղես կրկնությունը կամ կրող խնդրի շատ մասերում կատարվելը, ալլէ նրա՝ գործողության տեսկանությունը, ինտենսիվությունը... և այլն: Այդ միացումները հետևյալ հաջորդականությամբ ու քանակով են կատարվում, օր.՝ որ>ը+տ>ըտ>նտ || շտ. տ+որ>տոր>տր. տ+որ+տ>տորտ>տրտ>տռտ. տ+որ+տ+որ>տորտոր>տրտոր. տ+որ+տակ>տրտկ. տ+որ+թկ>տորկ>տրկ. իկ+ոտ>կռտ>կտ. ք+նի+ոտ>ֆնտ>ֆնտ. նի+իկ+տ>նկտ. վի+ն+ք+տ>վնֆտ... և այլն, և այլն:

Ինչով է բացատրվում հիշյալ ածանցների այս չափի միացումներն ու կուտակումները, արդյո՞ք ժամանակի ընթացքում մի ածանցի իմաստի միացումով և մյուսի փոխարինումով՝ ավելացման կարգով, թե՛ դրանք սկզբում տարբեր լեզուների և ապա բարբառների խաչավորման յուրահատուկ ներդրումներն ու դանձերն են բայաձևերի մեջ՝ անուններից անցած, որ ստացվել են վերջին հաշվով որպես կուտակումներ: Այս երկու ճանապարհով էլ, հավանական է, կարող էին այգախի կուտակումներ, երբեմն նույնիսկ շատ զգալի, անձանաչելի դարձած, խճողումներ ու այլակերպումներ ստացվել, հաճախ յուրահատուկ կերպով հնչյունափոխվելով և իմաստի տարբեր երանգավորումներ ստանալով:

Ինչպես պարզվում է, ընդհանրապես անունների և բայի մեջ անխզելի կապ կա ոչ միայն շարահյուսական, որ մեր քննությունից դուրս է, այլև իմաստաձևաբանական, որն, ինչպես տեսանք, հանդես է գալիս հատկապես քեր. կարգերի որոշ ընդհանրության մեջ, մասնավորապես հոգնածանցների կիրառումների ընդհանրության մեջ: Այլ կերպ ասած անունների քեր. կարգերը՝ անշուշտ ձևա-իմաստային որոշ երանգավորումներով՝ շատ հաճախ արտահայտված են բայի մեջ: Այս իսկ պատճառով վերջինիս՝ բայի՝ քեր. կարգերն, անկասկած, ավելի քան բարդ են ու բազմազան: Նրա մեջ, այս կամ այն չափով, երևում են ինչպես առհասարակ անունների, այնպես էլ մասնավորապես հենց իրեն, զուտ բայի կարգերը:

А. Мурвалян

АРМЯНСКИЕ ГЛАГОЛЬНЫЕ СУФФИКСЫ

Резюме

Как выясняется из этой статьи, именные множественные суффиксы в армянском языке: *-աւր, -անր, -ւր, -որ* (*այ*), *-իւր, -ը, -իւ, -իւր, -անիւ* и т. д. когда-то переходили в глагольные формы с некоторыми изменениями, и таким образом из этих именных множественных суффиксов в настоящее время, в глагольных формах сохранились следующие суффиксы: *-աւ, -ան, -ւ, -որ > -ր || -ւ || -լ || -ը, -ի, -իւ, -ան (> -ն), -ան* и т. д. Первичное значение и роль этих суффиксов, в основном, это выражение понятия множества, т. е. множество действующего лица или объекта, повторение действия вообще, или на разные части прямого объекта, длительность и интенсивность действия и т. д.

Развитие понятия действия от понятия имен (=предметов) связано с процессом происхождения глагольных суффиксов, происшедших от именных суффиксов. Именно такие глагольные суффиксы сперва, подобно именным множественным суффиксам, естественно, выражали понятие множества, которое и до сего времени сохранено в некоторых глагольных формах.

Нюансы значения суффиксов множественности сегодня на столько разнообразны и различны, что мы легко можем принять такие формы в качестве новых слов. Таким образом суффиксы множественности выражают как первичное-множественное, так и вторичное словотворческое значение.

Переход именных суффиксов (особенно множественных) в глагольные формы характерен не только для ар-

мянского, но и для других местных языков (грузинского, сванского, абхазского и т. д.).

Подобно именным множественным суффиксам, те же глагольные суффиксы часто соединяются друг с другом (по два, три, иногда и больше суффиксов) и выражают одно и то же значение множества [т. е. множество действующего лица или объекта, повторение действия вообще, или на разные части объекта (или однородных объектов) для тельности и интенсивности действия и т. д.]. Соединение этих суффиксов происходит таким образом: -*pp* > *p+m* > -*rip* > -*nip* || -*2m*, -*m+pp* > -*unp* > -*up*, -*m+pp+m* > -*unrip* > -*urip* > -*unnip*. -*m+pp+m+pp* > -*unripunr* > *uripunr*. -*m+pp+m+l* > -*uripl*. -*m+pp+l+l* > -*unril* > *uril*. -*ll+n* > -*lun* > -*ln*. -*p+l+n* > -*fñun* < *fñn*. -*l+l+l+m* > -*ñlun*. -*ll+l+p+m* > -*ñfñun*.. и т. д.

Таким образом выясняется, что между именами и глаголами существует вообще неразрывная связь, связь, не только синтаксическая, но и морфологическая. Эта связь имен и глаголов выражается однородными суффиксами, именно общими суффиксами множественности.